

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE ÇANAKKALE SAVAŞI*

NECMETTİN ALKAN**

Giriş

Başlangıcı 12. yüzyıla kadar giden ve çeşitli aşamalardan geçerek gelişen Türk-Alman münasebetlerinin doruk noktası ve finali, hiç şüphesiz 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'dır. 1189-1192 Üçüncü Haçlı Seferi sırasında cereyan eden askerî temasla başlayan bu ilişkiler, takip eden süreçte istikrarlı bir şekilde gelişmiştir.¹ Özellikle de 1790 Prusya-Osmanlı Askerî İttifak Anlaşması'nı ve Helmut von der Moltke'nin 1835 yılında askerî reform için istihdam edilmesini takip eden süreç, bu ilişkilerin daha ziyade dostluk zemininde gelişmesine vesile olmuştur. Daha sonrasında 1882'de Otto von Kähler'in de aynı amaçla Osmanlı hizmetine girmesi, Türk-Alman ilişkilerine "askerî dostluk" zemininde belli bir istikrar kazandırmıştır.²

2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman Askerî İttifak Anlaşması'nın imzalanması, bu sürecin bir devamıdır. Nitekim ardından 10 Ağustos'ta Alman Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi ve 29-30 Ekim tarihinde Osmanlı savaş gemilerinin Karadeniz'deki Rus hedeflerine saldırması, bu film şeridinin son karelerini teşkil etmiştir. Karadeniz saldırısının Osmanlı Devleti için pratikte anlamı, devletin Almanya'nın yanında Müttefik Devletlere karşı savaşa girmesiydi.³ Netice itibarıyla Türklerin ve Almanların yolları böylece son bir kez daha kesişmiştir.

* Bu çalışma, Tübitak tarafından desteklenen "114K309" numaralı "Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri" isimli 1001 projesi kapsamında yapılan araştırmaların bir sonucu olarak kaleme alınmıştır.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, necmettinalkan@gmail.com

¹ Necmettin Alkan, *Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890 -1909*, Lit Verlag, Münster 2003, s. 22.

² Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy:43, (2007), s. 135-165.

³ Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, s. 157-178.

Türkler ve Almanlar, Birinci Cihan Harbi'nde binlerce kilometrelik alanda birçok cephede ortak düşmanlarına karşı birlikte savaşmışlardır. Türk-Alman ortak cephelelerinde cereyan eden savaşlardan biri de 1915-1916 Çanakkale Harbi'dir. Fakat Çanakkale Savaşı, gerek muhtevasında ve gerekse günümüzdeki güncelliğinden dolayı Türk-Alman ilişkilerinin en önemli ve sembol hâdiselerden biri olarak zihinlerde yer edinmiştir.

Çanakkale Savaşı, Türk tarihçilerinin ve kamuoyunun en fazla alâka gösterdiği tarihi gelişmelerdendir. Akademisyenler bir tarafa, toplumun farklı kesimleri de Çanakkale'ye sahip çıkarak kendi konularına ve düşüncelerine göre bir Çanakkale Savaşı tarihi gündeme getirmişler/getirmektedirler. Özellikle de bu savaşın 100. sene-i devriyesine tekâbül eden 2015 yılında hakkında yapılan ilmî toplantıların, yayınların ve çeşitli faaliyetlerin sayısında büyük bir artış görülmüştür.

Türk tarihçiliğinin en çok rağbet edilen konularının başında gelmesine ve hemen hemen her yönüyle ele alınmasına rağmen, Çanakkale Harbi'nin kazanılmasında rolü olan müttefikimiz Almanların bu savaşta ki yerine ve katkısına değinen çalışmalar tersine çok azdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, doğrudan başlık olarak bu konuyu ele alan makale sayısı dokuzdur. Bu konuda iki makalesi olan Görgülü birinci çalışmasını, Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasına dair Alman iddialarına cevap amacıyla kaleme almıştır.⁴ Görgülü'nün ikinci makalesi ise Almanların Çanakkale Savaşı'ndaki stratejik niyetlerini sorgular bir mahiyete sahiptir.⁵ Ramazan Çalık ise, Alman kaynaklarında Çanakkale Savaşı'nın nasıl anlatıldığını ve yorumlandığını ele almaktadır. Makale, muhteva olarak zengin olmasına karşın, çok az da olsa arşiv vesikası ihtiva etmektedir.⁶ Mustafa Gencer'in iki makalesi, bu savaşın Alman kaynaklarında nasıl geçtiği konusunu içermektedir. Gencer bu makalelerinde, arşiv malzemelerine isnat etmeden Çanakkale Savaşı'nda Almanya'nın rolünü, yardımını ve yerini anlatmaktadır. Bu makaleler, içerikleri zengin olmamasına rağmen böylesine bilgileri ihtiva etmeleri bakımından önemlidirler.⁷ Türk-Alman askerî münasebetleri hakkında araştırmalar yapan Mustafa Çolak'ın bu konuyla alakalı iki makalesi bulunmaktadır. Çolak ilk makalesinde,

⁴ İsmet Görgülü, "Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. X, sy. 28, (1994), s. 105-134.

⁵ İsmet Görgülü, "Çanakkale'de Almanların Niyeti", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sy. I, (2003), s. 161-182.

⁶ Ramazan Çalık, "Çanakkale Muharebeleri Üzerine Alman Bakışı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. XX, (2000), s. 355-383.

⁷ Mustafa Gencer, "Çanakkale Savaşları'nda Türk-Alman İlişkileri", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Mustafa Demir (Yay.), İstanbul 2015, s. 287-299; Mustafa Gencer, "Çanakkale Savaşlarında Alman Yardımı (1914-1916)", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, Ramazan Çalık (Yay.), Konya 2010, s. 237-246.

daha ziyade Almanya'nın askerî yardım çabalarını ele almaktadır.⁸ İkinci makalesinde ise, Almanya'nın Çanakkale Savaşı'ndaki yerini ve rolünü incelemektedir.⁹

Ergin Ayan ilgili makalesinde, Mustafa Kemâl Bey'in [Mustafa Kemâl Atatürk 1881-1938] Çanakkale Savaşı'ndaki yerini üç Alman komutanın Türkçe'ye tercüme edilen hatıralarından hareketle tespit etmeye çalışmaktadır.¹⁰ Konuyla alakalı diğer bir makalenin müellifi Sezer Kılıç ise, Liman von Sanders'in hatıratında Çanakkale Savaşı hakkında gündeme getirdiği bazı iddialara Türk kaynaklarından cevaplar vermeye gayret etmektedir.¹¹

Bu makalelerin gerek sayısı ve gerekse muhtevasından da anlaşıldığı üzere, yakın tarihimizin en önemli gelişmelerinden biri olan Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasında Almanya'nın yeri, rolü ve katkısı hakkında yapılan Türkçe çalışmalar çok da yeterli değildir. Bu konuya bir katkı sağlamak amacıyla elinizdeki bu çalışma yapılmıştır. Araştırmada; Çanakkale Savaşı'nın Alman kaynaklarında nasıl geçtiği tespit edilmeye çalışılırken, konuyla alakalı her türlü kaynaktan istifade edilmeye gayret edilmiştir. Başta Alman askerî arşivi olmak üzere, bu savaşa iştirâk eden Alman subaylarının hatıralarına ve makaleleri ile dönemin gazetelerine ve dergilerine başvurulmuştur. Bunların yanı sıra konu hakkında yapılan akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Çanakkale Savaşı'nda önemli görevleri olan Alman Otto Liman von Sanders'in, Carl Mühlmann'ın ve Hangs Kannengiesser'in hatıraları konumuz açısından çok önemlidir. Çalışmamızda bu zevâtin hatıratına fazlasıyla müracaat edilmiştir. Ayrıca bu savaşa iştirâk eden pek çok Alman subayının hatıralarına da başvurulmuştur. Diğer başlıca ana kaynaklarımız ise, Freiburg'daki Alman Askerî Arşivi'nden temin edilen belgelerdir. Bu arşivde, Çanakkale'de ve İstanbul'da çeşitli askerî görevlerde bulunan birçok Alman subaya, komutana ve diplomata ait raporlar bulunmaktadır.

Bu çalışmada cevabı aranan genel soru, Alman kaynaklarının Çanakkale Savaşı'nı ve zaferini nasıl gördükleri ve yorumladıklarıdır. Devamında, Çanakkale zaferinin elde edilmesinde Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylarının ve müttefik Alman Ordusu'na mensup subayların rolünün ne kadar olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunu tamamlayan diğer bir husus ise, Almanya'nın mühimmat yardımının bu başarının alınmasında ne kadar etkili olduğudur. Mustafa Kemâl Bey'in bu savaştan-

⁸ Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşı'nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", *Türkler* (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 377-384.

⁹ Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşları ve Almanya", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy 16, (2010), s. 35-49.

¹⁰ Ergin Ayan, "Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal", *Sosyalarştırmalar Dergisi*, sy. 3/11, (2010), s. 92-102.

¹¹ Sezer Kılıç, "Liman von Sanders'in Çanakkale Savaşları ile İlgili Bazı İddiaları", *Gazi Akademik Bakış*, c. VII/sy. 14, (2014), s. 2-19.

ki yerinin ve rolünün ne olduğu üzerinde de durulmaktadır. Çanakkale Cephesi'ndeki genel durum ve askerî mühimmatın nasıl olduğuna temas edilmektedir. Elde edilen cevaplara ve yorumlara, makalenin sonuç kısmında yer verilmektedir.

1. Savaş Hazırlıkları ve Von Sanders'in Beşinci Ordu Komutanı Olması

Çanakkale Savaşı tarihinin konularından ilkinin, Gelibolu'daki savaş hazırlıkları teşkil etmektedir. Savaş öncesinde başlayan bu hazırlıkların, Çanakkale zaferinin kazanılmasında önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Bundan dolayı Gelibolu'daki bu hazırlıkların ne olduğu, kimler tarafından ve nasıl yapıldığı ilk alt başlıkta ele alınmaktadır.

a. Gelibolu'nun Savaş Öncesindeki Durumu ve Tahkim Edilmesi

Çanakkale bölgesinin muhtemel bir düşman saldırısına karşı savunulması amaçlı ilk faaliyetler, Sultan II. Abdülhamid'in (a. 1842-ö.1918; h.1876-1909) saltanat yıllarına kadar geri gitse de, 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Türk-Alman İttifâk Anlaşması'nın ardından bu tür çalışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Fakat özellikle de Goeben ve Breslau savaş gemilerinin 10 Ağustos'ta Çanakkale'den geçerek İstanbul'a gelmesi sonrasında bu hazırlıklar hızlandırılmıştı. Bunun için yapılan ilk hazırlık 31 Ağustos tarihinde bazı Alman subaylarının ve ekibinin Çanakkale'de görevlendirilmesi idi. Koramiral Merten, Kaptan Wossidlo, Üsteğmen Frege, Üsteğmen Herschel, Teğmen Woermann, Teğmen Natz, Deniz Mühendisi Reeder, Kurmay Hekim Rosenberger ve 160 kişiden müteşekkil bir ekip bu bölgedeki ilgili hazırlıkları yapmışlardı.¹²

Bu anlamda öncelikli olarak Çanakkale'nin savunulmasıyla alakalı mevcut durumu anlatan raporlar hazırlanmıştı. Bunlardan 5 ve 6 Eylül tarihli olanlarda, Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazı'nın askerî durumu hakkında maddeler hâlinde tespitler zikredilmektedir. Bu raporlardan dikkatleri çeken ilk tespit, düşmanın diğer askerî kuvvetlerle boğazı geçmek amacıyla savaşmak için en az 10 savaş gemiyle tam saldırma niyeti olmaması durumunda, Çanakkale'deki mevcut tahkimâtın kullanılacak olan mayınlı savunmayla birlikte yapılacak olan yeterli eğitimle donanma kullanılmadan Çanakkale'nin "*almamayacağı*" şeklindedir. Bu türde bir saldırının Türkiye'nin düşmanlarından "*beklenmediği*" de eklenmektedir. Ayrıca mevcut askerî tertibat durumunun, bir dizi "*küçük tamir ve iyileştirme*" faaliyetlerine ihtiyaç duyduğu da dile getirilmektedir. Devamında ise gerekli olan Alman subay ve astsubaylar hakkında ve görevleri hususunda bilgiler verilmektedir.¹³

¹² BA/MA, RM 40/59, 22.

¹³ BA/MA, RM 40/62, 36-39.

Ağır Sahra Obüs Alayı'nın Komutanı Yarbay Heinrich Wehrle, 12 Eylül tarihli raporunda, Gelibolu'da durumu belli başlıklar altında anlatmaktadır. Askerlerin eğitiminin genel olarak “*memnuniyet verici*” olduğunu söylemektedir. Yarımada'daki savaş aletlerinin durumunun “*uygun*” olduğunu ve bunların ikâme edildiğini, cephanelerin yerleştirilmesi ve bakımının “*mükemmel*” olduğunu yazmaktadır. Askerî mevkiilerin tahkim edilmesinin büyük bölümünün “*kuvvetlice*” sağlandığını belirtmektedir. Bütün toplarla atış talimlerinin yapıldığı ve bazı istisnalar dışında bu talimlerin yeterli olduğunu yazmaktadır.¹⁴

Bütün bu hazırlıklara rağmen başka bir raporda ise farklı tespitler gündeme getirilmektedir. Buna göre, Çanakkale'nin mayınlarla tamamen kapatılmaması ve topların tamir edilmemesi durumunda, düşmanların “*sürpriz bir şekilde*” Çanakkale Boğazı'na saldırmasıyla askerî kuvvetlerin burasını geçme imkânı bulacakları da iddia edilmektedir. Bu şartlar altında Çanakkale'nin tamamen kapatılarak geçiş ihtimallerinin ortadan kaldırılması gerektiği bir kez daha vurgulanmaktadır.¹⁵

Osmanlı Donanma Komutanı Amiral Guido von Usedom 15 Ekim tarihli raporunda, Çanakkale'deki topların “*iyi durumda*” olduğunu iddia etmektedir. Boğazın bir batarya ve ağır sahra obüsleriyle tehzil edilmesine karşın; Türklerin obüslerle ateş edemedikleri ve bunu öğrenmek için belli bir zamana ihtiyaç duyduklarını yazmaktadır. İddiasına göre gambotlar, torpidobotları ve mayın araçları “*pek de iyi*” görünmekteydi; araçların yarısı devamlı bakımdaydı. Bir kullanımdan sonra tekrar tamir edilmeleri gerekmekteydi. Ellerinde 100 eski mayının bulunduğunu, bunların kullanılabilmesi için “*az bir*” çalışmanın yapılması gerektiğini de eklemektedir.¹⁶

Alman Askerî Heyeti üyesi ve Çanakkale Savaşı'na iştirâk eden Süvari Yüzbaşı Carl Mühlmann, Eylül 1914'te Amiral von Usedom boğazın tahkim edilmesiyle görevlendirildiğini söylemektedir. Mühlmann'ın anlattığına göre; von Usedom, Deniz Binbaşı von Janson, Miralay Cevad Bey ve Koramiral Merten'in çalışmalarıyla “*kısa bir zamanda*” istihkâmlar genişletilmişti. Filolardan ve bahriye topçu şubelerinden gönderilen Alman ekipleri de bu çalışmalarda görev almışlardı. Devamında şunları yazmaktadır; “*diğer Alman subayları ve ekipleri, Avrupa yakasında bulunan tabyalar ve bataryalarda Türklerle iyi bir uyum içinde*” çalışmışlardı.¹⁷ Fakat bu hazırlıklarla Çanakkale Boğazı'nın “*tahkim*” edilmesine rağmen, bazı eksiklerin kaldığını da eklemektedir. Bataryaların hepsinin “*açık*” kalmasını, “*ne zırh*” ve ne de “*beton koruması*”nın olmasını belli başlı eksiklik şeklinde zikretmektedir. Aynı zamanda mühimmâtın da “*çok az*” ve “*sadece birkaç günlük*” olduğunu da dile getirmektedir.¹⁸

¹⁴ BA/MA, RM 407171, 127-128.

¹⁵ BA/MA, RM 40/59, 18.

¹⁶ BA/MA, RM 40/1, 14-16.

¹⁷ Carl Mühlmann, *Çanakkale Savaşı*, çev. Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 43-44.

¹⁸ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 41-42.

Çanakkale Savaşı'na 9. Tümen Komutanı olarak iştirâk eden Albay Hans Kannengiesser, hatıratında Çanakkale Boğazı'nın savaşa hazırlıkları hakkında önemli bilgiler zikretmektedir. Kannengiesser'e göre, bu bağlamda "ilk olarak" yapılan çalışmalar; "suyolunun uygun ve mevcut yerlerinin korunmaya alınması, eski tesislerin ve özellikle bataryaların modern teknik araçlarıyla yenilenmesi, mayınlama ve engel ağlarının çekilmesi ve mümkün olduğunca engel araç gereçleriyle tamamen kapatılması"dır.. Devamında bu çalışmaları yapan Almanlar hakkında şu bilgileri vermektedir: "Bu faaliyetler çok sıkı talim ve terbiye görmüş 5 Alman subayı ve 160 asker tarafından yapıyordu. Bu durum, fevkalâde yoğun bir faaliyet olarak sürdürüldü. Deniz Albayı Karl Weniger ve Deniz İnşa Damışmanı Friedrich Schneider, ayrıntılı ve ilginç bir şekilde tesisi kurdular." Bunların dışında mayınlama çalışmaları hakkında da şunları söylemektedir:

"Mayınların tedarik edilerek toplanması mükemmeldi. Bunlar, Trabzon'dan getirilen Rus, İzmir önlerinde ele geçirilen Fransız ve en son Balkan Savaşı'nda bizzat Bulgarlardan alınan mayınlar[dı]. Aralık 1914'e kadar, 1915-1918 arasında görev yapan Torpido Albayı Paul Gehl'in yorulmak bilmez faaliyetlerinin başarılarıyla, 145 mayın tekrar kullanılmaya hazır hale getirildi."¹⁹

Savaş öncesindeki hazırlıklardan biri de, bazı modern montaj ve istihbarat malzemelerinin Bulgaristan ve Romanya üzerinden getirilmesiydi. Savaşta kritik görev ifâ eden bu malzemeler, sınırlardan "zorluklarla gizlice" geçirilerek depolanmıştır.²⁰

Savaş sırasında İstanbul'da görev yapan Avusturya Askerî Ataşesi Joseph Pomiankowski Çanakkale'deki savunma hazırlıkları hakkında yedi maddeyi hatıratında zikretmektedir. Pomiankowski'nin ifadesine göre yapılan hazırlıklar özetle şunlardır:

Boğazın giriş ve iç kısımlarının her iki yakasındaki tepelere 15 cm'lik sekiz sahra obüs bataryası yerleştirildi. Türk savaş gemilerinde fazladan bulunan 15 cm'lik modern sürat topları sökülerek boğazın iki tarafındaki mevkilere yerleştirildi. Tabyaların ateşini takviye edebilmek için eski ufak tonajlı Türk savaş gemileri sırasıyla Kepez Burnu arkasına, sonrasında ise Çanakkale ve Nagra'nın arkasına gönderildiler. Düşman savaş gemilerini yanıltmak için sahildeki suyunun çeşitli yerlerine sahte toplar yerleştirildi. Daha öncesindeki 2 sıra dışında 9 sıra daha mayın düşendi ve bunların korunması için her iki yakaya hafif bataryalar konuldu. Geceleri mayınlı alanları aydınlatması için Summa'daki mevcut 10 aydınlatma cihazının yanına 8 tane projektör daha kuruldu. Nagra'da denizaltıların Marmara Denizi'ne geçişlerine engel olmak için 30 metre derinliğe varan bir ağ çekildi.²¹

¹⁹ Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber. Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, çev. Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 52-53.

²⁰ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 44.

²¹ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çev. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, 2. bs, s. 102.

Böylesine önemli bilgileri veren Pomiankowski, bunların yapılmasında Almanların rolü hakkında bir şey yazmamaktadır. Sâdece en önemli tabya ve batarya komutanlıklarına Alman subaylarının ve yine topçu, teknik ve muhabere birliklerine de Alman subay ve astsubaylarının tayin edildiğini belirtmektedir.²²

b. Beşinci Ordu'nun Kurulması

Çanakkale'nin savunulması noktasındaki en önemli stratejik hazırlık ve faaliyet Gelibolu'da yeni bir ordunun kurulmasıydı. Beşinci Ordu olarak teşkil edilecek olan bu ordu, özellikle de Gelibolu'ya yapılacak düşman çıkarmasına karşı ve ardından başlayacak olan kara savaşlarında önemli bir görev ifâ etmişti. Bundan dolayı Beşinci Ordu'nun kurulmasıyla alâkalı gelişmeleri de burada zikretmek faydalı olacaktır.

Beşinci Ordu'nun kurulması fikri, 18 Mart'taki İngiliz-Fransız donanma saldırısının başarısızlıkla neticelenmesinin ardından, Donanma Komutanı Amiral Souchon'un 24 Mart tarihinde Harbiye Nâzırı Enver Paşa'yla yaptığı görüşmeye dayanmaktadır. Bu görüşmenin nedeni, Çanakkale'nin karadan savunulması görevinin General von Sanders'e verilmesi ve Alman Askerî Heyeti'ne mensup subayların da tamamen buraya çekilmesi için Enver Paşa'nın "*hareket*"e geçirilmesiydi. Souchon bu görüşmede, von Sanders ile von der Goltz'ün İstanbul çevresinde kendi yetki alanlarında büyük gayretle savunma hazırlıkları yaptıklarını, fakat "*Gelibolu'da bütün bunların hemen hemen eksik*" olduğunu; bütün kuvvetlerin süratli bir şekilde istihdam edilmesiyle durumların ancak düzelebileceğini söylemektedir.²³

Liman von Sanders ise, bu ordunun kurulmasının kendi gayretinin sonucu olduğunu iddia etmektedir. Von Sanders, "*Çanakkale'nin savunması*" için yeni bir ordunun kurulması düşüncesini, Alman Büyükelçiliği'nin ve Amiral Souchon'un da desteklediğini yazmaktadır. Devamında ise, Türk Genelkurmayı'nın da böyle bir ordunun teşkil edilmesi fikrini kabul ettiğini ve ilgili kararın 24 Mart 1915 tarihinde alındığını belirtmektedir.²⁴

c. Liman Von Sanders'in Beşinci Ordu Komutanı Tayin Edilmesi

Beşinci Ordu'nun komutanı olarak von Sanders'in tayin edilmesi, Amiral Souchon 24 Mart'ta Harbiye Nâzırı Enver Paşa'yla görüşmesi neticesinde olmuştur. Souchon görüşmede, Çanakkale'nin karadan savunulması görevinin General von Sanders'e verilmesi ve Alman Askerî Heyeti'ne mensup subayların da tamamen bu-

²² Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 103.

²³ Lorey Hermann, *Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Verlag von Mittler, Berlin 1928, s. 88.

²⁴ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, yay. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, 2. bs, s. 79-80.

raya çekilmesini istemişti. Çanakkale'deki mevcut komutan Esad Paşa'nın "mükemmel" bir asker olmasına karşın, komutan olarak büyük bir ağırlığa ve tecrübeye sahip olmadığını da vurgulamıştı. Nitekim Amiral Souchon'un bu görüşmesinden "bir saat sonra" von Sanders bu göreve tayin edilmiştir.²⁵

Liman von Sanders, 24 Mart öğlenden sonra bizzat Enver Paşa'nın Çanakkale'de kurulacak olan Beşinci Ordu'nun komutanlığının kendisine teklif edilmesi üzerine, bunu kabul ettiğini yazmaktadır. Ordu karargâh heyetinde ise, Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Süvari Yüzbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşı Mühlmann bulunuyordu. Geri kalan subaylardan Karargâh Komutanı Binbaşı Fresse hariç hepsi Türk'tü.²⁶ Von Sanders, Çanakkale'nin her iki tarafında bulunan bütün kara kuvvetleri ve mobil Jandarma'nın komutanı olacaktır.²⁷

Avusturya Askerî Ateşesi Pomiankowski, von Sanders'in tayin edilmesini "çok doğru ve isabetli" bir karar olduğunu söylemektedir. Bu tayin kararının alınması sürecini ise, 18 Mart saldırısının ardından İngilizlerin 50.000 ve Fransızların ise 40.000 askerini adalarda bulundurduklarının öğrenilmesiyle birlikte başlatmaktadır. Enver Paşa'nın bunu öğrendikten sonra "hiç vakit kayıp etmeksizin" Beşinci Ordu'yu kurmayı ve başına da von Sanders'i geçirmeye "karar" verdiğini yazmaktadır.²⁸

d. Bu Görev İçin Başlangıçta Colmar von der Goltz'ün Düşünülmesi

Süreçle alakalı ilginç bir ayrıntı, aslında bu ordunun komutanlığı için başlangıçta Mareşal Colmar von der Goltz'ün isminin geçmesidir. Bizzat von der Goltz'ün Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth Johannes Ludwig von Moltke'ye yazdığı mektubunda bu iddiayı gündeme getirmektedir. Yazdığına göre,

"Çanakkale'deki ordunun komutanlığını bana verme niyetindeydiler. Mart sonunda seyahate çıkmadan önce Harbiye Nâzırı, seyahatimde olabildiğince acele etmemi bildirmişti. Fakat seyahate çıktıktan bir kaç gün sonra değişiklik oldu. Bunda neyin etkili olduğunu ne araştırdım ne de öğrendim. Fakat bu her hâlükârda Türklere kaynaklanmamıştı."²⁹

Von Schmiterlów'ün bu konu hakkında von der Goltz'ten naklen aktardığına göre, "Enver Paşa'nın güveninin bir işareti olarak" Beşinci Ordu'nun komutanı olarak başlangıçta "kendisi" tayin edilmek istenmişti. Fakat bu gerçekleşmemişti. Von der Goltz bu görevlendirme düşüncesinin yarım kalmasını ise şöyle anlatmaktadır: Sırbistan'daki görevden "geri döndükten sonra göreve başlayacağım konusunda anlaşılıyordu. İstanbul'dan ayrıldık-

²⁵ Hermann, *a.g.e.*, s. 89.

²⁶ Sanders, *a.g.e.*, s. 79-80.

²⁷ BA/MA, RM 5/4050.

²⁸ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 116.

²⁹ BA/MA, N 78/3, 16.

tan kısa bir süre sonra gazetelerden öğrendiğime göre, Liman benim yerime tayin edilmişti. Bunun nasıl olduğunu asla tam olarak öğrenememişim.”³⁰ Von der Goltz’ün bu anlattıklarından, kendisinin bu göreve getirilmemesinden dolayı bir hayal kırıklığı yaşadığı anlaşılmaktadır.

e. Savaş Sırasında Von Sanders’in Görevinden Alınması Teşebbüsü

Çanakkale Savaşı’nın ilginç gelişmelerinden biri, Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders’in bu görevinden alınma teşebbüsüdür. Von Sanders bu konu hakkında hatıratında uzun uzadıya bilgiler vermektedir. Anlattığına göre, 8 Temmuz 1915 tarihinden itibaren düşman kuvvetlerin muhtemel bir çıkarmasına karşı hazırlıklar yaptıkları sırada Alman Genel Karargâhı’ndan telgraflar almıştı. Bunlardan 26 Temmuz tarihli telgraf şu şekildeydi:

“General von Falkenhayn tarafından Osmanlı Hükümeti’ne, Enver Paşa’ya ve General Liman von Sanders’e: Çanakkale’deki askerî durum hakkında Alman Genelkurmay Başkanı’nı bilgilendirmek üzere, Liman von Sanders Alman Genelkurmay Karargâhı’na gönderildiği takdirde haşmetli İmparator Hazretleri müteşekkir kalacaklardır. Çanakkale Boğazı Komutanlığında generalin yerini tutmak için Mareşal Baron von der Goltz vardır. Kendisine kurmay başkanı olarak istendiği takdirde Ataşemiliter Albay von Lossow tayin edilebilir.”³¹

Von Sanders bu telgrafından aslında “çok nazik” bir anda komutan “değişikliği” anlamına geldiğini söyleyerek, Alman Genelkurmayı’na cevabî bir telgraf yazdığı ifade etmektedir. Bu telgrafta, Beşinci Ordu’yu üç aydır komuta ettiği ve kazandığı “başarılarından” ve “güvenden” dolayı Enver Paşa’nın kendisine teşekkür etmesinden ve “düşmanın büyük bir taarruzunun muhtemel olduğu” bir sırada bu isteğin geldiğini hatırlatmaktadır. Devamında, General von Falkenhayn’ın bu harekâtle alakası olmadığını şöyle dile getirmektedir:

“Bilgi vermek için beni çağırmanın İmparator hazretleri olmadığına özellikle dikkat ederim. Aynı zamanda Baron von der Goltz vekilim olarak Osmanlı Hükümeti’ne teklif olunuyor ve yukarıda geçen bilgi vermek işi vazife olarak kendisine düşen ataşemilitere de vekâleten kurmay başkanlığı verilmesi düşünülüyor. Bu görevden alınmam, hiçbir şekilde Türk Hükümeti’nden ve Enver tarafından tertip edilmemiş ve tarafımdan da talep olunmamış olduğundan, Türkiye’deki görevimden ayrılmamın imparator hazretleri tarafından emredilip emredilmediğini bildirilmesini rica ederim.”³²

Liman von Sanders, bu telgrafına iki gün sonra cevap aldığını, “şimdilik Almanya’ya dönmenden vazgeçildiği”ni yazıyor. Ayrıca daha da önemlisi, bu meselenin Enver Paşa’nın

³⁰ Bernard von Schmiterlów, *Aus dem Leben des Generalfeldmarschals Freiherr v.d. Goltz-Pascha*, K. F. Köhler Verlag, Berlin 1926, s. 190.

³¹ Sanders, *a.g.e.*, 107-108.

³² Sanders, *a.g.e.*, 107-108.

haberi olmadan “*İstanbul’dan tertip*”lendiğini de iddia etmektedir.³³ Von Sanders burada İstanbul’dan kastının ne olduğu doğrudan belirtmese de, bunun İstanbul’da Osmanlı Genelkurmayı’nda görev yapan Alman askerî yetkililerle bir alakası olduğu anlaşılıyor.

Bu gelişmeyi “*komplo*” olarak adlandıran Alman tarihçi Wolf, bunun doğrudan Türk Genelkurmayı’ndaki Bronsart von Schellendorf tarafından “*yönetildiği*”ne inanmaktadır. Bu iddiasının ispatı olarak şunları anlatmaktadır: Albay von Lossow’un askerî ateşe olarak 25 Temmuz’da İstanbul’a gelmesinden sonra von Schellendorf, Alman Genelkurmay Başkanı General von Falkenhayn’a bir rapor göndererek, bu tayinden duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra şunları yazıyor:

“Ben siz Ekselanslarından Yüksek İmparatorluk Kabinesi emriyle Lossow’un Çanakkale Ordusu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı’na tayinin sağlamanızı bütün içtenliğimle istirham ediyorum. Ordu kumandanı yanında ona bağımlı olmayan bir başkanın bulunmasına tahammül etmiyorum, bu yüzden askerî heyetin subayları söz konusu değil. Fakat ordu kumandanının siper harbinde bilgi sahibi olmamasından, hiçbir zaman kendi mevzilerine gitmemiş olmasından, bu yüzden ön saflarındaki Alman subayların görüşlerine ters düşmesinden ve büyük kayıplara sebep olmasından dolayı Lossow gibi siper harbinde tecrübeli birinin Alman kurmay başkanı olmasını kesinlikle gerekli buluyorum. Yoksa burada işler kötüye gidecek.”³⁴

Bu belgedeki ilginç ayrıntı von Sanders’in, yanında görev yapan Alman subayları dinlemediği için yaptığı hatalarından dolayı bu savaşta “büyük kayıpların” verildiği iddiasıdır. Bundan hareketle von Sanders’in görevden alınmasının görünürdeki nedenini, kendisinin siper savaşı hakkında bilgisiz olması ve bundan dolayı askerî zaiyâtın yüksekliği şeklinde izah etmektedir.

Bu meseleye hatıralarında temas eden Pomiankowski, Liman von Sanders’in görevden alınarak geri çekilmesini İstanbul’daki Alman askerî çevrelerin isteği ile gündeme geldiğini telaffuz etmektedir. Buna göre bu değişiklik, İstanbul’daki von Sanders “*muhafif*”leri tarafından Alman Genelkurmay Başkanı General Freiherrn von Falkenhayn’ın ikna edilmesiyle gerçekleştirilmek istenmişti. Yerine ise, von der Goltz’ün vekâlet etmesi ve kurmay başkan olarak ise Askerî Ataşe von der Lossow’un tayin edilmesi “*teklifi*” Türklere yapılmıştı.³⁵

Colmar von der Goltz ise, kendisinin bütün bunlarla “*hiç ilgisinin*” olmadığını iddia etmektedir.³⁶

³³ Sanders, *a.g.e.*, s. 109.

³⁴ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi’nde Alman-Türk Askerî İttifakı*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İşbankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 332-333.

³⁵ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 125.

³⁶ Schmitterlów, *a.g.e.*, s. 191.

Deniz Yarbay Hans Humann, Almanya'ya gönderdiği bir raporunda konu hakkında ilginç bir ayrıntıyı gündeme getirmektedir. Humann'ın iddiasına göre, bu değişiklik aslında Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde gündeme gelmiş; fakat Paşa daha sonrasında bundan vazgeçmiştir. Humann, von Falkenhayn'a yazdığı ilgili raporunda, Enver Paşa'nın 30 Temmuz'da Gelibolu'ya yaptığı ziyaretin ardından bu meseleyi kendisiyle görüştüğünü söylemektedir. Görüşmede, mevcut şartlar altında “*şu anda*” bir komutan değişikliğinin “*istenmediği*”ni ifade etmesi üzerine bu karardan vazgeçilmiştir.³⁷ Bu görüşmeyle alakalı raporunu 31 Temmuz'da von Falkenhayn'a gönderen Humann, Enver Paşa'nın ilgili görüşlerini şöyle anlatmaktadır:

“Eğer Liman gidecekse, Çanakkale Ordusu kesinlikle von der Goltz'e verilmeyecek. Goltz'ü bu görev için çok yaşlı ve zayıf buluyor. Ayrıca Goltz'ü bugünkü Türk Ordusu'nun güvenine sahip olmadığını söylemiştir. Enver Paşa, başlangıçta Çanakkale Ordusu'nu Goltz'e vermek istiyordu. Fakat mevcut durumun değişmesinden dolayı bu görüşünü değiştirdi. Enver, bu orduyu Alman Askerî Heyeti'nde bulunan bir subaya da vermek istemiyor. Buna karşın von Lossow'un komutayı alma imkânı var. Fakat muhtemelen Çanakkale'deki komutanlığı bir Türk alacak. Bu dışarıya ve Türk Ordusu'ndaki Alman subayları için hiç arzu edilmeyen bir şeydir. Enver Paşa'nın kendisi, askerî ve siyasi nedenlerden dolayı Liman'ın görevinde kalmasını acilen rica ediyor.”³⁸

Burada Enver Paşa'nın artık von der Goltz hakkında olumsuz düşündüğü iddiası önemli bir ve ayrıntıdır. Paşa'daki bu fikir değişikliğinin nedeni, sâdece von der Goltz'ün “yaşlı” ve “zayıf” olması değil, aynı zamanda kendisinin ordunun “güvenine” sahip olmamasıdır. Ayrıca von Sanders'in görevden alınması durumundan komutanlığa bir Türk subayını düşündüğü de aynı şekilde dikkat çekicidir.

En son von Usedom da 20 Eylül'de bir subay arkadaşına gönderdiği mektubunda bu konunun kapandığını söyleyerek şahsî fikrini dile getirmektedir. Liman von Sanders'in işini “*çok iyi*” yaptığını ve Türklerin “*güvenini*” kazandığını; onu görevinden “*şimdi ihtimal dışı*” olduğunu yazmaktadır. Devamında ise, böylece von Sanders'in kendisiyle “*amansız bir düşmanlık*” içinde bulunduğu von der Goltz'ün emri altına girmesinin söz konusu olmadığını da eklemektedir.³⁹

2. Alman Subayların ve Almanya'nın Performansı

Beşinci Ordu'da görev yapan ordu komutanı Liman von Sanders'in, diğer subay ve uzmanların bir kısmının isimleri, hangi görevleri yaptıkları ve bu zaferin elde edilmesindeki rolleri tespit edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya İmparatorluğu ile Avusturya'nın bu savaşa yaptıkları askerî katkıları anlatılmaktadır.

³⁷ Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe. Die preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Droste Verlag, Düsseldorf 1976, s. 177-178.

³⁸ BA/MA, RM 5/2313, 212.

³⁹ BA/MA, RM 2356, 211.

a. Von Sanders ve Diğer Almanlar

Beşinci Ordu'da görevine başlayan von Sanders, ilk iş olarak Gelibolu yarım adasının savunulmasına yönelik olan mevcut stratejiyi yanlış bularak değiştirmiştir. Buna göre, yarımada'nın savunulmasına yönelik strateji, askerî birliklerle “*sahillerin önemli bir kısmının kontrol altında bulundurulması*” idi. Beş tümen, Çanakkale'nin Avrupa ve Asya sahillerini savunmak üzere dağıtılmıştı.⁴⁰ Bu şekilde doğrudan kıyıları korumak suretiyle, düşmanın karaya asker çıkarmasına engel olunmak isteniyordu. Fakat von Sanders mevcut “*kordon*” stratejisini değiştirip Beşinci Ordu'yu üç guruba ayırarak şöyle dağıtmıştır:

Albay Eduard von Sodenstern komutasındaki 5. Tümen ve Albay Ali Remzi komutasındaki 7. Tümen Saros Körfezi'ne ve Bolayır'a yerleştirilmişti. Albay Halil Sami komutasındaki 9. Tümen ve Yarbay Mustafa Kemâl Bey komutasındaki 19. Tümen, çeşitli gruplara ayrılarak Gelibolu'nun güney kısmına ve Eceabat'a mevzilenmişti. Albay August Nicolai komutasındaki 3. Tümen ve Albay Rafet komutasındaki 11. Tümen Asya tarafında görevlendirilmişti.⁴¹ Von Sanders, bu strateji değişikliği ile kıyıları zayıf tutmakla birlikte asıl kuvvetleri geriye yerleştirip düşmanın saldırısına göre hareket ederek engel olmak istemişti.

Avusturya Askerî Ateşesi General Pomiankowski, von Sanders'in bu taktiğinin yanlış olduğunu düşünmekte ve bu düşüncesini şöyle izah etmektedir:

“Kıyı bölgelerine zayıf ve ihtiyat birliklerinin sevk edilmesi, asıl kuvvetlerin geride tutulması, kademeli düzenleme hatasından ileri geliyordu. Böyle değil de, çıkarma yapılan yerlerin tutulması, başka bir ifadeyle yarımada'nın güney ucu, Arıburnu-Kabaktepe hattının savunması için tahkimat yapılması ve bu yerlerin savunma planının karşı saldırı yerine, çıkarmayı engelleme şeklinde yapılması daha uygun olurdu.”

Fakat ilginçtir, Avusturyalı Askerî Ataşe bu eleştiriyi getirmekle birlikte, “*muazzam düşman topçusunun üstünlüğü*” karşısında bu bölgelerin savunulmasında “*başarı şansının az*” olduğunu da eklemektedir.⁴² Hattın ilerleyen sayfalarında, von Sanders'in bu şekilde askerî kuvvetlerin Gelibolu'daki dağılımında düşülen hatayı telafi etmeye çalışması ve mevcut kuvvetlerini İngiliz taarruzuna maruz kalan bölgeden derhal geri çekmeyi başarması, “*onun üstün kabiliyetini*” gösterdiğini söylemektedir.⁴³

2 Aralık 1917-5 Kasım 1918 arasında Osmanlı Ordusu Genelkurmay Başkanı olan Hans von Seeckt, savaşın sonunda 4 Kasım 1918 tarihinde kaleme aldığı “*Die Gründe des Zusammenbruchs der Türkei*” başlıklı raporunda Çanakkale Savaşı ve Liman

⁴⁰ Sanders, *a.g.e.*, s. 81.

⁴¹ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁴² Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 120.

⁴³ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 126.

von Sanders'in bu savaştaki yeri hakkında ilginç yorumlarda bulunmaktadır. Von Seeckt'in, "*dönemin basınının Çanakkale savunmasını onun başarısı olarak hanesine yazdıkları*" şeklinde başlayan değerlendirmesi, şöyle devam etmektedir:

"İnatçı bir taarruz karşısında dirençli bir savunma yapmakla görevini yerine getirdiği, inkâr edilemez. Fakat kafasındaki fikirlerine inatçı bir şekilde bağlanması, gerçek bir zaferi elden kaçırmaya neden olmuştur. Askerî yığınları kumanda etmesindeki ve bunlarla ilgilenmesindeki kabiliyetsizliği, herkese karşı olan takıntılı vehmine rağmen, işten anlayan Almanların desteği ile Türk Ordusu'nun, sonunda başarılı, fakat perişan bir şekilde Çanakkale Savaşı'ndan çıkmasını sağlamıştır."⁴⁴

Osmanlı Ordusu'nda böylesine yüksek bir görevde bulunan von Seeckt'in Beşinci Ordu Komutanı hakkında bu kadar ağır eleştiride bulunması önemli bir ayrıntıdır. Von Sanders'i doğrudan itham ederek, onun askeri kumanda etmesindeki "kabiliyetsizliği"nden ve "vehmi"nden dolayı bu savaştan yeterince bir başarı elde edilmediği iddiasını gündeme getirmesi, Çanakkale Savaşı tarihi açısından ilginç bir teferruttur.

Aynı şekilde Colmar von der Goltz de von Sander'i askerî olarak eleştirerek onun bu başarısının abartıldığını düşünmektedir. Von der Goltz, Alman Genelkurmay Başkanı von Moltke'ye 3 Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği mektubunda Çanakkale Savaşı'nda elde edilen başarıların "*abartıldığı*"nı ve "*kötü*" bir sonuca neden olduğunu izah ederken von Sanders'i şöyle eleştirmektedir:

"General v. Liman kendi yardımcı ekibini hemen hemen bütün Alman subaylardan temizledi. Seddülbahir'deki güney gurubu askerî birliklerini komuta eden atıllı ve liyakatli olan Weber'i geri gönderdi. Yerine Türk general getirdi. Böylece Türklere, Çanakkale'deki savunmanın sadece kendi başarıları olduğu ve burada Almanların yardımına sadece müteşekkir oldukları duygusu bâriz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat tamamen tarafsız bir değerlendirmeye, Almanların yardımı olmadan Boğazların asla savunulmayacağı sonucuna gelinir. Kendi kuvvetin ve kabiliyetin hakkındaki bir aldanma, bazı zorluklardan daha ziyade ciddi sonuçlara neden olabilir. Bu sonuçlar biz Almanlar için geçerlidir."⁴⁵

Von der Goltz benzer eleştiriyi, bu kez savaş hakkında yaptıkları abartılı yorumlardan dolayı Alman basınına da yaparak şu iddiada bulunmaktadır:

"Alman basınının Çanakkale savunması için yaptığı methiye, Türklerin kendilerine duydukları güveni endişe edilecek oranda artırmaya fazlasıyla neden olabilir. Bunun daha az yapılması, çok daha akıllıca olabilirdi. Her iki millet arasındaki ilişkilerin geleceği için, buradaki Alman yardımı unutulmamalıdır."⁴⁶

⁴⁴ BA/MA, N 247/50, 21.

⁴⁵ BA/MA, N 78/3, 20.

⁴⁶ BA/MA, N 78/3, 20.

Bu eleştirilerde dikkatleri çeken nokta, von Sanders'in Çanakkale'de görevli Alman subaylarını "temizlediği" ve yerlerine Türk subaylarını getirdiği iddiasıdır. Neticesinde Almanların yardımıyla elde edilen bu başarıyı Türklerin kendilerine mâl ettiklerini ve bunu kendi "başarıları" olarak gördüklerini, Alman basınının da bu hususta yaptığı yayınlarla Türklerin kendilerine duydukları güvenin "tehlikeli" bir şekilde artmasına neden olduğunu düşünmektedir. Bu duygunun sebebiyet verebileceği muhtemel olumsuz sonuçlar için de ikazda bulunmaktadır.

Ağustos ayında Çanakkale cephesine giderek orada gördüklerini kaleme alan gazeteci Emil Ludwig, izlenimlerini yazarken Liman von Sanders hakkında çok olumlu tespitler yapmaktadır. Ludwig şu duygusal tespitleri dile getirmektedir:

"Von Sanders ismi, Çanakkale'deki ordunun sevk ve idare edilmesinin teminatıdır. Çanakkale'deki tarihi sorumluluğu aylardan beri tek başına taşıyan Mareşal'i görmek gerçekten etkileyiciydi. Savaş alanında ve karargâhta sıcak ve tozlu ortamlardaki günde hemen hemen 20 saat çalışması 60 yaşındaki bu adamı hiç yormamış. Dünya Harbi'nin bu en kuytu savaş alanında sâkin bir şekilde duruyor. Dünya şehrinin kapılarını kapalı tutmak için, herkesin kendisine güvendiği gibi, kendisine güveniyor. Düşman 6 aydan beri denizde ve karada bu kapıyı boşuna sallıyor."⁴⁷

Osmanlı Ordusu'nda bulunan Alman subaylarının Çanakkale Savaşı sırasındaki faaliyetlerinde yanlış yaptıklarına dair eleştiriler az da olsa bulunmaktadır. Buna verilebilecek en güzel örnek, bizzat Liman von Sanders'in kendi eleştirisidir. Von Sanders, özellikle de Arburnu'na 25 Nisan'da yapılan çıkarmanın ardından başlayan savunma savaşlarında verilen kayıpların çok fazla olmasını kendi yanlış kararı olarak değerlendirirken şunları yazmaktadır:

"Bununla beraber bu taarruzun benim tarafımdan yapılmış bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata, düşman kuvvetlerini iyi takdir edememekten ileri gelmişti. Sayı olarak az olmakla beraber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçumuzla bu taarruzun başarılı olamayacağını hesaplayamamışım."⁴⁸

Von Sanders, Beşinci Ordu içinde önemli mevkilere sahip olan Alman subayların isimlerini hatıratında yeri geldiğinde zikretmektedir. Bunların isimleri ve görev yaptıkları mevkileri şu şekildedir: 8. Ağır Topçu Alayı Komutanı Albay Wehrle, Donanma Komutanı Amiral Souchon, Beşinci Ordu Kurmay Heyeti'nde Süvari Yüzbaşı Prigge, Karargâh Komutanı Binbaşı von Fresse, 3. Tümen Komutanı Albay Nicolai, Güney Grubu Komutanı Albay Weber, 5. Tümen Komutanı von Sondenstern, Baytar Yüzbaşı Thime, Amiral Usedom, Deniz Üstteğmen Boltz, Deniz Albayı Piepen, 9. Tümen Komutanı Albay Kannengiesser, Binbaşı Willmer, Alman Kızılhaç'dan Bin-

⁴⁷ Emil Ludwig, "An der türkischen Nordfront", *Berliner Tageblatt und Handels-Blatt*, sy. 434, 26 Ağustos 1915, s. 1.

⁴⁸ Sander, *a.g.e.*, s. 102.

başı von Tautscheler, Kont Hohenberg, Albay von Berend, Yarbay Klehment ve Binbaşı Lethes.⁴⁹

Carl Mühlmann'ın yazdığına göre 1915 baharında toplamda 170 Alman Çanak-kale Boğazı'nın savunulmasında hizmet etmiştir. Yarbay Wehrle ve Ağır Obus Batarya Yüzbaşı Wilhelm, Ağır Obus Alayı'nda görev almışlardı. Mayınların döşenmesinde İstihkâm Miralayı Weber hizmet vermişti.⁵⁰ Bunların dışında Beşinci Ordu'da görev yapan Kurmay Başhekim Prof. Dr. Meyer'i de zikretmek gerek. Mühlmann'ın iddiasına göre, cephedeki her türlü olumsuz şartlardan dolayı salgın hastalık çıkma ihtimaline rağmen, “*büyük çapta*” salgınların patlak vermemesinin nedeni, ordunun sıhhiye personelinin “*fedakârca*” görev yapması ve Meyer'in “*sayesindeydi*.”⁵¹

Liman von Sanders'in ifadesine göre savaşın ilerleyen sürecinde Haziran'ın sonlarına doğru bu savaşta görev alan “*ilk ve tek*” Alman birliği Beşinci Ordu'ya iştirak etmişti. Toplamda 200 kişi olan bu birliği oluşturan astsubaylar ve askerler ayrı ayrı ve farklı yollardan seyahat ederek Çanakkale'ye varmışlardı. İstihkâm Bölüğü'nü teşkil eden bu Alman askerleri; “*sıcak iklim*”, “*alışık olmayan Türk yemeklerinin etkisi*” ve “*çok kanlı zayıflık*” gibi nedenlerden dolayı kısa süre zarfında azalarak sayısı “40”a kadar düşmüştü. Bunlar ise iki cepheye dağıtılarak eğitimci olarak görev yapmışlardı.⁵² Mühlmann, bu bölüğün Romanya üzerinden teker teker geldiğini, fakat özellikle de dizanteri ve sıtmadan dolayı bunlardan 90 tanesi iki ay sonra hastalanarak tedavi gördüklerini yazmaktadır.⁵³

Savaşın ilerleyen günlerinde Beşinci Ordu'da görevli Alman subaylarının sayısı artmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bunlardan bazıları şöyle idi:

Anadolu yakasında 3. ve 11. Tümen'den teşkil edilen kolorduyu Albay Weber kumanda ederken, emrinde Genel Kurmay Şefi Binbaşı Perrinet von Thauvenay ve 3. Tümen Komutan Yarbay Nicolai bulunuyordu. Yarbay Hauck ve Yarbay Kannengieser de iki ayrı tümenin komutanıydı. Yine Anadolu'daki Genel Kurmay işleri Yüzbaşı Eggert'in uhdesindeydi. Güney grubundaki topçuların ve istihkâmcıların komutanları da Binbaşı Binhold ve Yüzbaşı Effnert olmak üzere aynı şekilde Alman'dı. Bu guruba daha sonra Almanya'dan 15 sahra ve 10 kale topçusu da katılmıştır. Rumeli yakasındaki 5. Tümen'in komutanı von Sodenstern idi. Temmuz 1915 itibarıyla bir kolordu ve üç tümen Alman komutanların emrindeydi. Temmuz'da Alman Askerî Heyeti'nin 71 üyesinden 22'si Beşinci Ordu'ya iştirak etmişlerdi.⁵⁴ Aralık ayı itibarıyla Çanakkale'de

⁴⁹Sanders, *a.g.e.*, s. 69-134.

⁵⁰Mühlmann, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁵¹Mühlmann, *a.g.e.*, s. 113.

⁵²Sanders, *a.g.e.*, 104.

⁵³Mühlmann, *a.g.e.*, s. 123.

⁵⁴Mühlmann, *a.g.e.*, s. 122.

görev yapan Alman sayısı takriben 700'ü bulmuştu.⁵⁵ Liman von Sanders'in verdiği sayıya göre ise, Çanakkale Savaşı'nda görev alan Alman subay, astsubay ve asker sayısı yaklaşık 500 idi.⁵⁶ Kannengiesser de bu tarihlerde Gelibolu'da görevli Alman sayısını 500 olarak vermektedir.⁵⁷

Bunların dışında Çanakkale Savaşı'na iştirak eden farklı Alman askerî ekipleri de vardı. Bu hususta Carl Mühlmann Beşinci Ordu'da görev yapan iki Alman bahriye makineli tüfek müfrezesinden bahsetmektedir. Anlattığına göre, bunların sayısının "az" olmasına karşın, "*performansları yüksekti ve kara operasyonlarının başlamasından beri birlikte*" savaşmışlardı.⁵⁸

Az sayıda da olsa Alman pilotları Çanakkale Harbi'ne katılmışlardı. Yine Mühlmann'ın zikrettiğine göre, 1915 sonbaharında Sırbistan-Romanya engelini aşan Alman pilotları cepheye geçerek bu savaşa iştirak etmişlerdi. Bunun için öncelikle Alman Yüzbaşı Serno, Gelibolu'ya uzak olmayan Galata'da üç uçaktan oluşan Çanakkale Pilot Şubesi'ni kurmuştu. Yarbay Buddeck de aynı şekilde burada görev yapan Alman havacılarından biri idi.⁵⁹

b. Almanya'nın ve Avusturya'nın Askerî Katkısı

Bu bölümde yukarıda temas edilen subay ve diğer askerî personelin dışında Almanya ile Avusturya'nın diğer askerî mühimmât, araç ve lojistik gibi katkıları ele alınmaktadır.

Çanakkale Savaşı sırasında cepheye görülen en önemli sıkıntı askerî mühimmâtın azlığı idi. Bunun temin edilmesi için çeşitli yollar denenmişti. Bunlardan biri Alman Deniz Albayı Waldemar Pieper idaresinde İstanbul'da bir top cephanesi fabrikasının kurulmasıydı.⁶⁰ Mühlmann, bu fabrikanın kurulmasıyla alâkalı olarak daha geniş bilgi vermektedir. Mayıs 1915'te bu fabrikada 74 subay, kimyager, uzman, mühendis, memur ve subay; 47 usta ve 659 ustabaşı Alman görev yapmıştı. Burada ağır toplar için cephane üretilmişti.⁶¹ Bir başka eserinde Mühlmann, bu başarıyı şöyle izah etmektedir: "*böyle karmaşık bir üretim sürecini o dönemdeki ağır şartlar altında meydana getirebilmek, Alman teşkilat yeteneğinin en belirgin ispatıdır.*"⁶²

⁵⁵ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶ Sanders, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁷ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁸ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁹ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 140.

⁶⁰ Sanders, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁶¹ Carl Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Verlag Kochler, Leipzig 1940, s. 61.

⁶² Mühlmann, *Çanakkale Savaşı*, s. 110-111.

Askerî mühimmâtın Almanya'dan temin edilmesindeki yollardan biri, Tuna üzerinden Bulgaristan'a, buradan da İstanbul'a idi. Bu sevkiyat gizlice yapılıyordu. Örneğin Kasım ayında bu yol üzerinden "Veilchen" takma adıyla önemli miktarda teknik parçalar, 20 ağır batarya ve yüklü miktarda cephane İstanbul'a gönderilmişti. Bu şekilde Kasım ayından itibaren Tuna limanları üzerinden günde 60-80 vagon askerî mühimmât İstanbul'a sevk edilmişti.⁶³ Kannengiesser de Kasım ayındaki mühimmat sevkiyatının kolaylaşması hakkında benzer bilgileri vermektedir. Özellikle de Sırbistan engelinin ortadan kaldırılmasının ardından Berlin ile İstanbul arasındaki doğrudan tren bağlantısı "engelsiz" olarak sağlanmıştı. Bu yolla Alman topçu cephanesi gelmişti.⁶⁴

Alman savaş uçakları Çanakkale Savaşı'na iştirak etmişlerdi. Gelibolu'da savaşa katılan uçaklarda görevli Yüzbaşı Halbrock savaş sonrasında hazırladığı raporunda şu önemli hususları zikretmektedir:

1915 Ocak ayının sonunda Alman hava Üsteğmen Serno İstanbul'a gelerek Osmanlı hava birliğinin komutanlığını üstlenmiş; öncelikle Yeşilköy'deki hava alanını genişletmiş ve buraya hava bölüğünü yerleştirmişti. Bulgaristan'ın kabul etmesiyle 13 Mart'ta üç Alman uçağı ve üç hava balonu teslim edilmiş; bunlar Çanakkale'de kullanılmışlardı. Ağustos ayında ise savaşa iştirak eden uçakların sayısı altıya yükselmişti. Bu uçaklar karada savaşan askerî birliklere destek için bombardıman yapma, düşman askerlerine propaganda broşürleri atma ve düşman saldırıları hakkında istihbarat toplama gibi hizmetleri yerine getirmişlerdi. Kasım ayına gelince, balonların sayısı beşe ve uçakların sayısı ise sekize yüklemişti.⁶⁵ Von Usedom da Alman uçaklarının keşif ve bombardıman faaliyetlerinden bahsetmektedir.⁶⁶ Carl Mühlmann'ın iddiasına göre, savaşa doğrudan katılan Alman savaş uçağı sayısı savaşın sonuna doğru 16'ya ulaşmıştı. Hatta bunların altı düşman uçağını düşürdüğünü de yazmaktadır.⁶⁷ Pomiankowski, Alman uçaklarının Mayıs 1915'te İstanbul'a geldiğini ve bunlardan üç tanesinin Çanakkale'ye gönderildiğini söylemektedir. Temmuz ayında ise bu kez yedi uçak ve üç balonun daha geldiğini belirtiyor.⁶⁸

Alman denizaltılarının Çanakkale Savaşı'na katıldıklarına dair bilgileri de yine Mühlmann vermektedir. Almanya, İstanbul'dan gelen teklif üzerine Viyana'nın görüşünü aldıktan sonra altı denizaltıyı Çanakkale'ye göndermişti. Bunların bir kısmı Alman limanlarından, bir kısmı ise Avusturya'dan hareket ederek Çanakkale'ye intikal

⁶³ Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, s. 61.

⁶⁴ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 241.

⁶⁵ BA/MA, RM 1945,4-14.

⁶⁶ BA/MA, RM 40/1-69.

⁶⁷ Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, s. 60.

⁶⁸ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 121.

etmişlerdi. Bunlardan Kaptan Hersing komutasındaki denizaltı Mayıs ayında iki İngiliz savaş gemisini batırmıştı.⁶⁹ Nitekim Otto Hersing kaleme aldığı hatıratında, modern düşman savaş gemilerinin “*devamlı*” olarak Çanakkale kıyılarını “*ölümcül*” atışlarla topa tuttuğu ve Türklerin çok az topçusuyla bunlara karşı koymaya çalıştığı sıralarda, “*bir denizaltının bölgede bulunmasının müttefikimize çok yardımcı*” olabileceği düşüncesiyle bölgeye gidilmesi teklifini getirerek Çanakkale’deki savaşa katılmak için intikal ettiklerini yazmaktadır. Hersing’in anlatımıyla böylece bölgeye gelen Alman denizaltı U21, önce İngiliz “*Triumph*”ı ve ardından “*Majestic*”i batırmıştı.⁷⁰

Von Sanders de Alman denizaltılarının bu savaşa katkıları hakkında bilgiler zikretmektedir. Buna göre, bölgeye gelen Alman denizaltıları 25 ve 27 Mayıs tarihlerinde “*iki büyük*” başarı elde etmişlerdi. İngiliz “*Triumph*” ve “*Majestic*” savaş gemileri Yüzbaşı Hersing’in komutasındaki Alman denizaltısı tarafından torpillenmişti. Bunun üzerinde düşman, savaş gemilerini korumak amacıyla daha dikkatli olmaya ve Alman denizaltılarına karşı savunma tedbirleri almaya başlamışlardı. Von Sanders, bu “*tedbirlerin sonucu*” olsa gerek, bundan sonraki süreçte Alman denizaltılarının Çanakkale önlerinde “*hiçbir başarı*” elde edemediklerini söylemektedir. Bu arada bu konu hakkında von Sanders, çok ilginç bir noktaya açıklama getirmektedir. Bu denizaltıların faaliyetleri neticesinde “*İngiliz savaş gemilerinin muharebe alanından çekildiği ve İngiliz taarruzlarının kırıldığı*” hakkında Alman basınında çıkan haberlerin “*tamamen yanlış*” olduğunun da altını çizmektedir.⁷¹

Alman İstihbarat Teşkilatı’nın Çanakkale Savaşı’ndaki rolü hakkında Carl Mühlmann önemli bilgiler vermektedir. Buna örnek olarak ise Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Falkenhayn’ın 22 Temmuz’da von Sanders’e gönderdiği önemli şu istihbarat bilgisini zikretmektedir: Düşman kuvvetleri Ağustos ayının başında Saros Körfezi veya Anadolu sahillerine büyük bir çıkarma denemesinde bulunacaktı. Bunun için bol cephane yığılması istenmişti. Nitekim bu istihbarat 14 gün sonra doğrulanmıştır. Fakat Mühlmann bunu zikretmekle birlikte yanlış istihbaratın geldiğini de eklemektedir.⁷²

Çanakkale Cephesi’ne yönelik Alman yardımı arasında sağlık malzemeleri de bulunuyordu. Liman von Sanders Almanların savaş sırasında sağlık alanında yaptıkları hizmetler hakkında önemli bilgiler anlatmaktadır. Buna göre, savaş günlerinde Gelibolu’da kurulan askerî hastahaneler yeterli olmadığı için, yaralıların “*büyük bir kasma*” İstanbul’a gönderiliyordu. Kont Hohenberg’in kendi parası ile “*mükemmel bir şekilde*” kurduğu ve bizzat kendisinin “*fedakârca*” idare ettiği hastahane büyük hizmetler görmüştü. Yine Alman Kızılhaçı’nın gönderdiği sağlık heyetleri ve Binbaşı von

⁶⁹ Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkrieg*, s. 60.

⁷⁰ Otto Hersing, *U21 rettet die Dardanellen*, Koehler Verlag, Leipzig 1932, bs. 3, s. 37-65.

⁷¹ Sanders, *a.g.e.*, s. 103-104.

⁷² Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkrieg*, s. 61.

Tauscheler'in yönettiği hastahane de aynı şekilde önemli işler yapmıştı.⁷³ Önsoy'un tespitlerine göre ise, 1915 yılında Almanların Gelibolu'ya gönderdikleri 160.000 marklık hastahane teçhizatı, seyyar eczahane ve dezenfekte malzemeleri yer alıyordu.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin diğer müttefiki Avusturya da Çanakkale Savaşı'na askerî bakımdan yardımda bulunmuştu. Liman von Sanders'in anlattığına göre, 15 Kasım'da 24 cm'lik "mükemmel" motorlu bir Avusturya bataryası Gelibolu'ya gelmiş; bunlar Anafartarlar'ın sol kanadına yerleştirilmişti.⁷⁵ Daha sonrasında Aralık ayında bu kez 15 cm'lik "mükemmel" bir Avusturya obüs bataryası da gelmiştir.⁷⁶ Carl Mühlmann Avusturya'dan gelen bu takviye birliklerinden bahsederek, bunların düşmanın başına "büyük işler" açtıklarını ifade etmektedir.⁷⁷ Aynı şekilde Kannengiesser de Kasım ayından sonra Avusturya'dan "mükemmel" bir motorlu havan bataryası getirilerek İsmailtepe'ye yerleştirildiğini söylemektedir.⁷⁸

3. Savaş Sırasında Cephedeki Durum

Çanakkale Savaşı'nı ve zaferini önemli kılan nedenlerden biri, cephenin içinde bulunduğu günlük olumsuz hayat şartları ve askerî mühimmâtın kötü durumu idi. Bundan dolayıdır ki bu savaş, genel olarak çok zor şartlar altında kazanılmış bir zafer görülmektedir. Gerçekte, cephedeki durumun nasıl olduğu hususunda Alman kaynaklarının neler söylediği bu başlık altında ele alınmaktadır:

a. Günlük Şartlar ve Yiyecek Durumu

Çanakkale Savaşı'nın cereyan ettiği sıralarda Gelibolu'daki askerlerin yiyecek durumları hakkında Liman von Sanders olumsuz ifadelerde bulunmaktadır. Buna göre öncelikle var olan yiyecek maddelerinin nakli "büyük zorluklar" altında gerçekleştirilebiliyordu. Tren ve kara yolu bağlantısının yetersizliğinden ve kamyonun olmamasından dolayı "deve yolları", "mekari kolları" ve "öküz arabaları" kullanılıyordu. Bu çok zor şartlar altında "günde birkaç ton" yiyecek ancak nakledilebiliyordu. Asıl nakliyat deniz yoluyla oluyordu. Genel durum hakkında ise şunları yazmaktadır:

"Zavallı Türkler, inşa edecekleri sahra istihkâmâtı için muhtaç oldukları alet ve edevatı çoğunlukla düşmandan ganimet olarak almaya mecbur kalıyorlardı. Çünkü elde çok az kazma ve kürek vardı. Korunaklar için gerekli ahşap

⁷³ Sanders, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁷⁴ Rifat Önsoy, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918. Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch*, Atlas Yayınları, Ankara 2004, s. 63.

⁷⁵ Sanders, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁶ Sanders, *a.g.e.*, s. 124.

⁷⁷ Mühlmann, *Çanakkale Savaşı*, s. 142.

⁷⁸ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 241.

ve demir malzemesi daha o vakit düşman mermileriyle tamamen harap olmuş köylerden sağlanıyordu. İhtiyaca yetecek kadar bile kum torbası tedarik edilemiyordu.”

Yine von Sanders zikrettiğine göre, İstanbul’dan gelen kum torbalarının askerin “tamamen yırtılmış askeri elbiselerini yamamak” için kullanılması “tehlikesi” de baş göstermeğe başlamıştı.⁷⁹

Gelibolu’daki mevcut yol bağlantısının yetersiz olmasından dolayı askerî birliklerin yerleştirilmesinde zorluklar çıkıyordu. Bu yolların iyileştirilmesi ve bağlantıların sağlanabilmesi için Amele Taburları istihdam edilmişti. Amele Taburlarında Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin çalıştırıldığı belirtilerek şunları söylemektedir: Bunlar, “Çanakale Boğazı kıyıları boyunca Gelibolu’dan Yarımada’nın güneyine kadar bir bağlantıyla başarımlar ve bu anayoldan çıkan yan yolu da, bölmeler içinde deniz kıyılarına doğru yönlendirmişlerdi.”⁸⁰

Kannengiesser’in aktardığı bir bilgiye göre, Çanakale Savaşı sırasında Yunan, Ermeni ve Yahudi Osmanlı vatandaşları Amele Taburları’nda geri hizmetlerde dahi olsa istihdam edilmişlerdi.

Carl Mühlmann da gerek yiyecek sıkıntısı ve gerekse askerlerin buldukları ortamlar hakkında benzer şeyleri gündeme getirmektedir. Askerin yiyecek stoklarının “fazla” olmadığını belirterek “açlığın” âdeta her yerde kol gezdiğini iddia etmektedir. Askere dağıtılan porsiyonların ve tayınların genellikle “azaltılmak zorunda” kaldığını söyleyerek devamında şunları anlatmaktadır:

“Yemeğin hazırlanması ve yapılması son derece ilkel, sahra mutfaqları yoktu. Cephenin çok gerisindeki açık mutfak tesislerini düşman denetiminden gizlemeye çalışıyorlardı. Siperlerden geçilerek sağlanan uzun taşıma sonucu yemek, -çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzeden ve birkaç et parçasından oluşuyordu- acıkmış olan siperdeki savaşçılara soğumuş olarak ulaştırılabiliyordu. Yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu olmaktaydı; çünkü çıkan duman, düşmanın ateşini üzerine çekiyordu. Bunlar ağır muharebelerde zaman zaman diğer cephelerde de katlanılması gereken durumlardı. Alman askerinin alışlagelmiş telakki ettiği sosyal tesisler, Gelibolu’da mevcut değildi. Böylece yetersiz beslenmede ve yetersiz donanımda sıhhiye hizmetinin güçlüğüyle yürütüleceği açıktır. Hastaların sayısı çok yüksekti ve askerî hastahaneler tıklım tıklım dolmuştu. Sıcak ve kuru yaz, birliklerin sağlığını olumsuz bir biçimde etkiliyordu.”⁸¹

Kannengiesser’in Gelibolu’daki günlük hayat şartları hakkındaki tespitleri yukarıdakilerle fazlasıyla örtüşüyor. Ona göre, Türk askerlerinin “konaklama ve diğer ihtiyaçları güllünc olacak kadar azdı.” Türklerin, bir battaniyeyi veya şilteyi toprağın üzerine sererek

⁷⁹ Sanders, *a.g.e.*, s. 98-99.

⁸⁰ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 92.

⁸¹ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 112-113.

uyduklarını belirten yazar, günlük iâşe hakkında da aynı şekilde olumsuz iddiaları gündeme getirmektedir. Buna göre askerin günlük olarak yanında bulundurduğu porsiyonu “*bir parça ekmek*” ve “*birkaç zeytin*”den ibaretti. Devamında şunları anlatmaktadır:

“Sabahları un çorbası verilmekteydi. Öğle ve akşam yemeklerinde de yine yağlı ama bazen etli çorbaya devam edilirdi. Erzak azlığında başyemek bulgur pilavıydı.” Erzak azlığının nedeni ise, İngilizlerin erzak taşıyan gemiyi batırmalarıydı. Devamında zikrettiği Balkan Savaşı’na katılan askerlerin Çanakkale Cephesi’ndeki erzak durumunu mukayesesi önemlidir. Buna göre, Balkan Savaşı’ndan sağ çıkan “karınlarını otlarla doyurmak zorunda kaldıklarını ve açlığın, düşman kurşunundan da daha korkunç olduğunu, hatırlayanlara göre, “Evet, bu tam bir savaş değildi, evet her gün yemeğimizi de yiyorduk.”⁸²

Bu arada iâşenin zamanla “*azaldı*”ğın ifade eden Kannengiesser, buğday ununun da bitmesiyle birlikte ekmeğe yapmak için mısır ununun kullanılmak zorunda kaldığını iddia etmektedir. Yiyecek durumunun daha da “*kötüleşmesi*” üzerine, Genelkurmay Levazım İşleri Dairesi Başkanı Tuğgeneral Topal İsmail Hakkı Paşa harekete geçerek “*ülkenin yardım maddelerini Çanakkale Savaşları için kısa yoldan göndermeyi ve yerine ulaştırılmasını başarmıştı. Böylece, 5. Ordu’nun ikmalini de faydalı hale getirmişti.*”⁸³

Askerlerin giyecek durumları hakkında da önemli bilgiler veren Kannengiesser’e göre, askerler için hazırlanan elbiseler “*inamlacak gibi değildi. Yaz ve kış gömlekleri, değişik renkli ve yırtıktı. Çok değişik ayakkabılar, ekseri küçük bir deri ipele bir araya getirilmişti. Bağları da, ekseri deriden yapılmıştı.*” Fakat daha sonrasında askerler üzerinde “*İngiliz elbisesi*”nin de görüldüğünü belirtmektedir.⁸⁴ Kannengiesser’in tasvir ettiği ayakkabılar çarık, askerlerin giydikleri İngiliz elbiseleri ise, İngilizlerin geri çekilerken bıraktıkları elbiseler olsa gerek.

Kannengiesser, Kasım 1915 itibarıyla Gelibolu’daki giyecek durumu hakkında şunları anlatmaktadır: “*Daha iyisi olmadığı*” için askerî birliklere kürk ceketler, kürk mantolar, bel kuşakları, odundan yapılmış ayakkabılar, lastik mantolar ve sivil pantolonlar türünde elbiseler dağıtılmıştı. Bunlar, bazen İstanbul’daki tekstil ve ayakkabı mağazalarından alınarak “*saygısız[ca] ve merhametsizce*” özensiz bir şekilde paketlenip gönderilmekteydi. Fakat bu elbiseler, Gelibolu’daki “*ıslak, çamurlu ve kayalık*” arazide pek de kullanılamıyordu.⁸⁵

Cephedeki bu olumsuz durumlar yaşanırken, aynı günlerde Fransız Ordusu’ndan bazı askerlerin Türk Ordusu’na katılmaları haberleri de gelmekteydi. Bununla alakalı olarak Kaiser II. Wilhelm’e (d.1859-ö.1949; h. 1888-1918) hitaben yazılan 27 Nisan

⁸² Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁸³ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 149.

⁸⁴ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁵ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 243.

1915 tarihli bir raporda, “*sevindiren*” bir gelişme olarak bundan bahsedilmektedir. Buna göre, Fransızlarla birlikte Arıburnu’na çıkan “*Müslümanlardan oluşan bir askerî birlik bizim tarafa geçmiştir.*”⁸⁶ Aynı gelişme Norddeutsche Allgemeine Zeitung’da da haber olarak verilmiştir. Bu habere göre, Kumkale’ye çıkarma yapan Fransız Ordusu’nda bulunan Müslümanlar, “*bize katılmışlardı.*” Bu Müslüman askerlerin, Fransız 60. Koloni Alayı ve bu alaydaki 3. Tabur’a mensup oldukları iddia edilmektedir. Haberin sonunda ise, Fransızların bu haberi “*yalanlama gayretine*” girdikleri de eklenmektedir.⁸⁷

b. Askerî Mühimmât Durumu

Savaş malzemesinin vaziyeti de aynı şekilde baştan beri yetersizdi. Düşmanın Çanakkale’yi henüz daha yoklamaya başladığı günlerde; 10 Aralık 1914 tarihinde Almanya Büyükelçisi Wangenheim’in Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir raporda, Çanakkale’nin savunması için elde bulunan savaş malzemelerinin “*yetersiz*” olduğunu dile getirmektedir. Mevcut cephaneliğin “*ne kadar yeteceğinin*”, düşmanların savaşı “*sevk ve idare etmesine*” bağlı olduğunu telaffuz etmektedir.⁸⁸

Çanakkale’de görevli Teğmen Scholz’un 16 Mart 1915 tarihinde Berlin’e gönderdiği raporda, cephede cereyan eden gelişmeleri anlattıktan sonra cephanenin yetersizliği hakkında şunları söylemektedir: “*Romanya bir şey bırakmıyor. Buradaki imkânlarımızla en yükseğini yapmaya gayret etmeliyiz. Çok az cephanemiz var. Bu orada doğru bir şekilde bilinmeli. Bundan dolayı cephanemizi temkinli kolluyoruz.*”⁸⁹

Roma’daki Osmanlı büyükelçisi de, savaşın bütün hızıyla devam ettiği günlerde Alman meslektaşıyla yaptığı görüşmede Osmanlı Ordusu’nun Çanakkale’deki cephanesinin iyi olmadığını belirtmişti. 24 Mart 1915 tarihli bir belgeyle bu görüşmeyi Berlin’e bildiren Alman büyükelçi özetle şunları anlatmaktadır: Çanakkale’deki mühimmât sıkıntısının nedeni Romanya’nın üzerinden silah sevkiyatına engel olmasıydı. Bu durumu düşman devletlerin öğrenmesiyle birlikte Çanakkale’ye yüklenebileceklerini ve en sonunda buranın düşebileceği endişesini dile getirmektedir. Çözümü ise, askerî bir hareketle Sırbistan yolunun açılması olarak zikretmektedir. Sırbistan üzerine yapılacak bir seferin askerî ve siyasî amaçlar noktasında faydalı olabileceğini de iddia etmektedir. Buna karşın Alman büyükelçisi ise Türk meslektaşına verdiği cevapta, mevcut şartlar altında bütün imkânlar kullanılarak Romanya üzerinden askerî mühimmâtın sevk edilmesini zorlayacaklarını söylemiştir.⁹⁰

⁸⁶ BA/MA, RMS 5/4050.

⁸⁷ Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 7 Mayıs 1915, sy. 126, s. 3.

⁸⁸ BA/MA, RM 5/2309, 101.

⁸⁹ BA/MA, RM 5/4050, 169.

⁹⁰ BA/MA, RM 5/4050, 161-162.

Von Usedom da 23 Nisan'da yazdığı raporunda cephaneliğin azlığından şikâyetçi olurken, bunun için Almanya'dan sipariş edilen silahların Romanya üzerinden getirilmesi teşebbüsünün akım kaldığının, Tuna üzerinden getirilmesinin ise Sırbistan'a bağlı olduğunun altını çizmektedir. Sonuç olarak “*her şey Sırbistan yolunun açılmasına bağlıydı*”, demektedir.⁹¹

Aynı konuda Liman von Sanders, piyade cephanesinin durumunun “*yeterli*” olmasına karşın, topçu cephanesinin “*baştan*” beri “*gayet az*” olduğunu söylemektedir. Bunun nedeni olarak İstanbul'da topçu cephanesi yapacak bir fabrikanın “*bulunmaması*”nı ve Almanya ile Türkiye arasında bulunan devletlerin henüz daha savaşa girmemesinden dolayı cephane sevkiyatına “*müsaade*” etmemelerini göstermektedir.⁹² Yine Carl Mühlmann da, cephane sıkıntısını sıkça dile getirmektedir. Henüz daha savaşın başında “*çok büyük*” oranda cephanenin tüketilmesi nedeniyle stoklarda azalmanın yaşandığını belirtmektedir. İstanbul'daki depoların da boşalmasının yanı sıra, Romanya sınırının kapalı olmasından dolayı Almanya'dan tedarik edilebilecek mühimmâtın gelmediğini de zikretmektedir.⁹³

Çanakkale'de topçu birliklerinde subay olarak görev yapan Wehrle, “*en büyük endişeleri*”nin “*korkutan*” cephane azlığı olduğunu ve henüz daha Mart ayının ortasına kadarki düşman gemilerinin saldırılarına karşı ellerindeki “*bütün*” cephanenin üçte birini tükettiklerini söylemektedir. Bundan dolayı düşmanın 15-17 Mart arasında saldırıya ara vermesini büyük bir “*memnuniyetle*” karşıladıklarını yazmaktadır.⁹⁴

Cephanenin azlığı veya yetersizliğinden şikâyet edenlerden biri de Alman Büyükelçi Wangenheim'di. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1 Temmuz 1915 tarihli raporunda, yeterli derecede topun olmasına karşın cephanenin “*azaldığını*” ve bu şekilde devam ederse düşman saldırısı karşısında duramayacaklarını belirtmektedir. Hatta Liman von Sanders'in, kendisinden yüksek kademelerin haberdar edilmesini rica ederek, “*eğer yeterli derecede cephane temin edilmezse, Çanakkale'nin kayıp edileceğini*” bildirdiğini de söylemektedir.⁹⁵

4. Cephedeki Türkler ve Savaşta İcraatları

Beşince Ordu'da Çanakkale Harbi'ne iştirak eden Türk subaylarının ve askerlerinin savaşta performansları, bu başlık altında ele alınmaktadır. Başta subaylar olmak üzere Türk askerlerin savaşta durumlarının ve zaferdeki rollerinin nasıl tasvir edildiği zikredilmektedir. Subaylar arasında özellikle de Mustafa Kemâl Bey'in kara savaşlarındaki yeri ayrı bir başlık altında anlatılmaktadır.

⁹¹ BA/MA, RM 40/1, 71.

⁹² Sanders, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁹³ Mühlmann, *Çanakkale Savaşı*, s. 110-111.

⁹⁴ Wehrle Paşa, “Aus meinem türkischen Tagebuch”, *Die schwere Artillerie*, sy. 3/3, (1926), s. 36.

⁹⁵ BA/MA, RM 5/2313, 157-158.

a. Mustafa Kemâl Bey

Osmanlı Beşinci Ordusu'na bağlı 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemâl Bey'in Çanakkale zaferindeki yeri ve katkısı hakkında von Sanders önemli bilgiler vermektedir. Mustafa Kemâl Bey'i "*sorumluluk almasını seven görevine bağlı bir komutan*" olarak vasıflandıran von Sanders, kendisini Anafartalar muntkasında toplanan Osmanlı askerî birliklerinden 19. Tümen Komutanlığı'na getirdiğini söylemektedir. "*Kararlılığımıza ve çalışkanlığımıza tamamen*" güvenebileceğini söylediği Mustafa Kemâl Bey'in askerî performansını şöyle anlatmaktadır: Mustafa Kemâl, 25 Nisan sabahı "*kendi kararıyla*" savaşa müdahale ederek düşmanı "*sahile sürmüştü*" ve "*üç ay durmaksızın kırılmaz bir dirençle şiddetli taarruzlara başarıyla karşı koymuştu.*" Ayrıca 10 Ağustos'ta Mustafa Kemâl Bey'in bizzat kumanda ettiği hücum neticesinde, İngilizlerin Conkbayırı yakınındaki tepelerin kuzey yamaçları üzerinden "*epeyce bir mesafe geriye*" sürüldüklerini yazmaktadır.⁹⁶

Hans Kannengiesser, 25 Nisan'da İngilizlerin çıkarmasına karşı, Arıburnu Cephesi'nde 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemâl Bey ve 27. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Mehmed Şefik Bey maiyetindeki askerî birliklerin savaşuklarını belirtmektedir. Yazdığına göre, Mustafa Kemâl Bey normalde kıyıyı koruma amacıyla görevlendirilmemişti. Kendisi, Kabaktepe'ye karşı veya ihtiyaç hâlinde Anadolu'da kullanılmak üzere "*faal*" ve "*sağlam*" olarak Eceabat'ta bekliyordu. Fakat buna rağmen Mustafa Kemâl Bey, tümenini düşmana karşı harekete geçirmişti. Böylece kendisi "*doğru zamanda, doğru bir karar vermiş*" ve düşmana müdahale etmişti. Bunları anlattıktan sonra, Mustafa Kemâl'in bu başarısının "*yetkili tüm eleştirmeler tarafından da*" kabul edildiği tespitini yapmaktadır.⁹⁷

Bu askerî hareket dışında Mustafa Kemâl Bey hakkındaki şahsî değerlendirmeleri yine oldukça olumludur. Özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Mustafa Kemâl Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 1927 yılında yayımladığı kitabında, onun hakkında yaptığı şahsî değerlendirmeleri şöyledir:

"Yarbay Mustafa Kemal Bey, şimdi Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak tüm dünyada tanınmaktadır. Ben o gün zaten ondan çok etkilenmişim. Açık fikirli, güçlü ve ne istediğini bilen sakin bir adamdı. O, dışarıdan her hangi bir koruma olmaksızın veya görüşleri için tasvip, izin ve icazet armaksızın, bulunduğu yeri uyandırıyor ve diriltiyordu. Dolayısıyla az da konuşur ve sevensiz de olmadan geriyeye geçilerek kendisini muhafaza eder ve beklerdi. Vücut yapısı bana çok mukavim görünmüyordu fakat, hırçındı. Sırım gibi sert ve yedi canlı enerjisiyle kuvvetlendirilmiş vücudu, birliklerinde apaçık görülmekteydi."⁹⁸

Carl Mühlmann, Mustafa Kemâl Bey'in bu askerî başarısı hakkında benzer şekilde olumlu şeyler yazmaktadır. Anlattığına göre, İngilizlerin şaşırtma çıkarması hak-

⁹⁶ Sanders, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁹⁷ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 105.

⁹⁸ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 124.

kında gecikmeli gelen haberlerin belirsizliğine rağmen 19. Tümen Komutanı Miralay Mustafa Kemâl Bey, “*tehlkeyi hissetti ve ordu komutanın görüşlerinin de kendisiyle aynı olacağını düşünerek, bir alayı ve bir bataryayı Sarı Bayır doğrultusuna harekete*” geçirmişti. Türklerin geniş bir cephede ileri atılarak ilerleyen Avusturyalıları geri püskürttüklerini ifade eden Mühlmann, Mustafa Kemâl Bey’in bütün tümeni buraya getirdiğini belirtmektedir. Fakat Avusturyalıların da takviye almalarıyla, çok çetin bir mücadelenin başladığını söylemektedir. Bu mücadelede Türklerin ve Avusturyalıların birbirlerine süngülerle saldırdıklarını ve bu çarpışmaların yoğunluğundan dolayı, “*yabani otların kaplandığı toprak zeminin birçok yerde kırmızıya boyandı*”ğın da eklemektedir.⁹⁹

Mustafa Kemâl Bey’in 10 Ağustos’taki askerî harekâtı hakkındaki Mühlmann’ın anlattıkları şu şekildedir: Mustafa Kemâl Bey, “*sabahın alacakaranlığında*” yeni bir saldırı başlattı. Maiyetindeki askerler “*ölüme meydan okuyan bir cesaretle*” saldırdılar ve geri çekilen düşmanı takip ettiler. Böylece, “*hesapta olmayan faktörler*” ve “*Türklerin ölümü hiçe sayan kahramanlığı*” sayesinde İngilizler mağlup olmuşlardı. Yine onun ifadesiyle, “*İngilizler toprağı kanla yoğrulmuş olan bu tepede bir daha görünmediler.*”¹⁰⁰

Bütün bu olumlu tespitlere karşın Alman Binbaşı Willmer’in, yıllar sonra 1927’de Liman von Sanders’e gönderdiği bir mektubunda Türkiye’de bizzat Mustafa Kemâl’in Çanakkale Savaşı’ndaki kendi başarıları hakkındaki bazı iddialarını eleştirmektedir. Bir dergide, Mustafa Kemâl Bey’in Çanakkale Savaşı hatıralarını okuyan Willmer, burada geçen Mustafa Kemâl Bey’in bazı iddialarından rahatsız olarak, von Sanders’i bunlardan haberdar etmek istemiştir. Willmer, Mustafa Kemâl’in “*Alman dostu olmadığı*”nı ve onun “*kendisini çok beğendiğini*” henüz daha Gelibolu’da iken bildiklerini iddia etmekte ve devamında şunları söylemektedir: “*Mustafa Kemal’in, sadece siz ekselemlerinin emirlerini yerine getirmesine rağmen, zaferle neticelenen Anafartalar Savaşı’nın sevabını kendisine mâl etmesini, kendisini aşırı derecede büyük görmesinden dolayı şaşkınmamak gerek.*”¹⁰¹

Bu mektubu alan Liman von Sanders, bunu Çanakkale’deki heyetinde bulunan Binbaşı Mühlmann’a göndererek saklamasını istemişti. Bu mektubunda şahsî görüşünü şöyle dile getirmektedir: “*Türklerin, bundan 12 yıl öncesinde hiç de olmayan inanılmaz kendini beğenmişliğine karşı, belki bir gün oradaki o zamanki emir komuta durumuna açıklık getirecektir.*”¹⁰² Von Sanders’in mektubunda kullandığı, “12 yıl öncesinde hiç de olmayan kendini beğenmişlik” ifadesi, Türklerin savaş günlerinde bu zaferden dolayı kendileriyle övünmedikleri veya bu zaferi kendilerine mâl etmedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Pomiankowski, 9 Ağustos 1915’te Saros Körfezi’nden yürüyüşe geçen İngilizlerin durdurulmasında Mustafa Kemâl Bey’in rolüne temas etmektedir. İngilizlere karşı harekete geçen Mustafa Kemâl Bey’in maiyetindeki askerî kuvvetler bunları kıydan

⁹⁹ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 84-88.

¹⁰⁰ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁰¹ Wolf, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁰² Wolf, *a.g.e.*, s. 351.

“geriye” püskürtü. Bu kez 21, 22 ve 27 Ağustos tarihlerinde harekete geçen İngilizler, yine Mustafa Kemâl Bey tarafından “feci kayıplar” verilerek geri sürüldü ve bu sırada “birçok İngiliz birliği imha edildi.”¹⁰³ Burada Pomiankowski her ne kadar Mustafa Kemâl Bey’i methetse de “feci kayıplar” ifadesiyle, asker kaybının fazla olmasından onu sorumlu tutmaktadır.

Çanakkale Savaşı hakkında son önemli araştırma esere sahip olan Wolf ise, Mustafa Kemâl Bey’in 24 Nisan’da yapılan askerî harekâtındaki rolü hakkında Türk tarafının genel yaklaşımına eleştiri getirmektedir. Yazar, özellikle de Türklerin bu zafere sahip olma ve askerî kayıpları Almanlara yükleme noktasında gerçekleri değiştirdiğini iddia ederek şu yorumu yapmaktadır:

“Gelibolu Yarımadası’nın derhal ve enerjik bir şekilde savunulmasını bugün Türkiye’de neredeyse tamamen Mustafa Kemal’le ilişkilendirilirken, kayıplar yalnızca General von Sanders’in kararlarına isnat edilir. Böylece gerçekler tahrif edilmiş olur; aynı şey güncel açıklamalar ve anmalarda da yapılmaya devam edilir.”¹⁰⁴

Wolf’ün bu yorumu Türkiye’deki genel yaklaşımı özetler bir mahiyettedir. Çanakkale Savaşı hakkındaki Türk akademik çevrelerin yayımları ve bu husustaki resmî toplantılarda telaffuz edilen söylem bu şekildedir.

b. Diğer Türk Komutanlar ve Subaylar

Çanakkale’de görev yapan diğer Türk komutanlar ve subaylar hakkında Alman kaynaklarında geçen bilgiler ve yorumların tespitinde Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders’in neler yazdığı önemlidir. Von Sanders, kendi komutası altında bulunan Türk subaylarından önemli görevlerde bulunanların isimlerini ve görevlerini kitabının ilgili bölümlerinden zikretmektedir. Bu subayların isimleri ve görevleri şöyledir:

Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevad Bey, 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey, İkinci Ordu Komutanı Vehip Paşa, 4. Tümen Komutanı Cemil Bey, 12. Tümen Komutanı Albay Selahaddin Adil Bey, Gelibolu Jandarma Taburu Yüzbaşı Kadri Bey ve Topçu Yarbay Asım Bey.¹⁰⁵

Hans Kannengiesser de Gelibolu’daki Türk subaylarının isimleri ve görevleri hakkında bilgiler vermektedir. Bunlardan Arıburnu Cephesi’nde görev yapan 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik Bey’in İngilizler karşısında gösterdiği başarıyı önemsemektedir. Yazdığına göre, Yarbay Mehmet Şefik Bey komutası altındaki askerî birliklerle birlikte İngilizlerin Arıburnu’ndaki ilerleyişini durdurmuştu. Bu hareket,

¹⁰³ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁰⁴ Wolf, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁰⁵ Sanders, *a.g.e.*, s. 69-134.

“*takdire şayan olarak, fevkalade memnuniyet vericiydi. Zira başarı kazanılmış ve Kabaktepe tekrar ele geçirilmişti.*”¹⁰⁶ Hatıratının ilerleyen sayfalarında Türk subayları hakkında hem olumlu hem de olumsuz ifadeleri ihtiva eden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre Türk subayları arasında “*gayretli, hevesli, istekli, çalışkan, çok çabuk kavrayışlı ve enerjik olanlar da vardı. Ancak, maalesef pek çoğu da bir başkaydı. Bunlar, bizim Almanların heveslerini oldukça fazla rahatsız eden ve çalışmalarına engel olan, küçük ayrıntılar ve işler içerisine girmiş, hoşça gitmeyen meraklılardı.*”¹⁰⁷

Kannengiesser’in bu tespitinde dikkat çeken nokta Türk subayları arasında olumlu tasvir ettiklerinin sayısının, diğerlerine göre daha az olduğu iddiasıdır. Ona göre Türk subaylarının “çoğu”, cephedeki Almanları rahatsız edecek kadar küçük işlerle uğraşan şahıslardı.

c. Türk Askerleri

Çanakkale Savaşı’na katılan Türk askerleri hakkında Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders, çok olumlu görüşler sarf etmektedir. Türklerin, keşif görevinde “*fevkalade*” bir gelişme gösterdiğini belirterek devamında şu tespitleri yapmaktadır:

“Anadolu askerinin talim ve terbiyede sınırlı seviyeye kadar ilerleyebileceği hakkındaki kanaat tamamen yanlıştır. [...] İyi ve cevval küçük rütbeli komutanlar maiyetindeki Anadolu askeri, mevzi muharebelerinde, kısa taarruzlarda ve keşif hizmetlerinde istenilebilecek her tür vazifeyi yapabilir. Sonraları ordugâhında bulduğumuz bazı İngiliz emirlerinde, Türk keşif hizmetinin önemle takdir edildiğini gördük.”¹⁰⁸

Türk topçusunun da “*iyi talim edilmiş*” olduğunu ve “*çok güzel*” atış yaptığını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Von Sanders kitabının bir başka yerinde Türk askeri hakkında, “*cesareti, metaneti ve sebat bakımından her türlü takdir ve övgüye lâyık olduğu*”nu yazmaktadır.¹¹⁰

Carl Mühlmann da Türk askeri hakkında çok olumlu tespitler dile getirmektedir. Öncelikle askerlerin içinde buldukları olumsuz şartlara temas ederek, “*yeterli beslenme*” imkânı bulamayan askerlerin durumu hakkında, “*iyice zayıflamış olan vücutları ve çökük yanaklı yüzleri içinde buldukları durumu anlatıyor*”, tespitini yapmaktadır.¹¹¹ Mühlmann hatıratının ilerleyen sayfalarında Çanakkale’de savaşan Türk askerlerinin, “*sağlıklılı, randımanlı ve iyi bir durumda yaşatacak olan her türlü sosyal yardım teşkilatından*” mahrum olduğunu iddia ederek şunları yazmaktadır:

“Yetersiz besin almış, haşerelere boğuşan, güneş çarpmasına karşı korumasız, kum fırtınalarından, yağmur ve soğuktan mütecessir olarak Türk insanı, gün-

¹⁰⁶ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁰⁷ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁰⁸ Sanders, *a.g.e.*, s. 123-124.

¹⁰⁹ Sanders, *a.g.e.*, s. 124.

¹¹⁰ Sanders, *a.g.e.*, s. 132.

¹¹¹ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 112.

düz ve gece savaşta en ön hatta alınmış; avcı hendeğinde, -yine de yakınmadan ve homurdanmadan- sorumluluğunu yerine getiriyordu. Bu ağır sına ma döneminde Türklerle birlikte hareket eden herkes, bu sessiz kahramanlık karşısında sınırsız saygı ve hayranlık duyar ki, o dürüst Anadolu insanına karşı bu duyguyu düşmanına bir esirgemeyecektir. Burada, diğer kültürlü uluslar tarafından kuşkusuz gözlemlenen ama ruh dünyalarında kavranamayan bir “dine kendini adayış” Türklerde açığa çıkmaktadır ve bu; aynı şeyin başka hiçbir ulusa benzer ölçüde görülemeyeceği bir ruh halidir. Her halükârda Türk insanı gücünü bu özelliklerinden almaktadır.”¹¹²

Kannengiesser’in Türk askerleri hakkındaki tespitleri fazlasıyla olumludur. Türklerin daha öncesinde “*çok az*” eğitilmelerine rağmen, “*kahraman, güvenilir ve yiğit*” olduklarına inanmaktadır. Devamında şu tespitleri yapmaktadır:

“Son derece yetenekli ve kararlıydılar. O, kayıtsız ve şartsız komutanının takip ediyor ve düşmanın önüne atlıyordu. Ona göre, “Allah böyle istiyordu.” Koyu bir dinciydi ve bu hayat, temizliğin ilk basamağı olarak görülüyordu. Taburların savaşa girmelerinden az önce obüs sesleri altında, Alay İmamı durur, kural ve usule göre bir konuşma yapardı. Bunun gerçekten başka bir etkisi olurdu.”¹¹³

Gelibolu’daki savaşlara Temmuz 1915’ten itibaren iştirak eden Alman istihkâmçı Horaczek, cephedeki Türk askerlerini tasvir ederken, bunların “*çocuksu fanatik inanç*”a sahip olduklarını ve bu inancın, harbin kazanılmasında önemli bir işlev gördüğünü iddia etmektedir. Bu inancın, “*bütün bir halkı nasıl kuvvetlendirdiğini*” her gün gördüklerine belirterek şunları söylemektedir:

“Tereddüt etmeden vatani için ölmeyi herkesten isteyen bu iman olmadan, Çanakkale ve Türkiye kayıp edilirdi. Türkler, birbirinden ayrı on binlerce kilometreden oluşan üç savaş meydanında inanılmaz iş başardılar. Özellikle de kuvvetli Anadolu Türkleri, ölümden korkmadan, soğukkanlı, tutkulu ve emin bir şekilde askerî görevlerini yerine getirdiler. Kısmet, Allah’ın istediği olur! Türkler anlayışlı öğrencilerdi. Alman komutanlarına ve beraber savaşmış askerlerine hayret ediyorlardı ve şaşırıyorlardı. Denizde veya karada bir başarı elde edildiğinde, “Allah büyük! Almanlar daha büyük!” diye, sıkça bağırıyorlardı.”¹¹⁴

Alman Büyükelçi Wangenheim’in, Alman Dışişleri Bakanlığı’na 1 Temmuz 1915 tarihinde yazdığı bir raporunda, Gelibolu’daki Türk askerleri hakkında çok olumlu ifadeler kullanmaktadır: “*Gelibolu’daki Türk askerî birliklerinin durumu her türlü methiyenin üzerindedir. Savaş cesaretleri sarsılmaz bir derecededir.*”¹¹⁵

¹¹² Mühlmann, *a.g.e.*, s. 164-165.

¹¹³ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 144.

¹¹⁴ Adolf Horaczek, *Als deutscher Soldat 1914/18 von der Westfront an die Osmanische Front*, Hamburg Verlag, Berlin 2014, s. 41-42.

¹¹⁵ BA/MA, RM 5/2313-157.

Türk askerlerinin Gelibolu'daki başarısını içinde buldukları zor şartları dikkate alarak izah edenlerden biri de Avusturya'nın İstanbul'daki Askerî Ataşesi Pomiankowski'dir. Pomiankowski, Türklerin Çanakkale Savaşı'nda çok zor şartlar altında gösterdikleri başarıyı, Alman subaylarla örtüşür şekilde oldukça olumlu bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

“Türk askerlerinin ifadesi güç mahrumiyet içerisinde ve tahammülü oldukça zor şartlar altında cesaret ve metaneti, fedakârlık ruhu ve kabiliyeti, eskiçağ kahramanlarının mücadele meziyetleri ile mukayese edilecek derecede kayda değerdi. Bu askerler, yazın kavurucu sıcaklarında sinek ve böcekten, kışın dondurucu soğuktan, kardan, yağmurdan, gereğinde aç-susuz, durmadan dinlenmeden imparatorluğun başşehri, sultanları ve halifeleri için en modern silah ve cihazlarıyla teçhiz edilmiş üstün düşman kuvvetlerine ve dünyanın en güçlü donanmasına karşı savaşmışlardı.”¹¹⁶

5. Çanakkale Savaşı Hakkında Bazı Sayılar

Bu başlık altında, Çanakkale Savaşı'na iştirak eden tarafların asker sayısı ve kayıplar ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra bir de müttefik devletlerin Çanakkale'den geri çekilirken geride bıraktıkları bazı mühimmât ve malzemelerle; başka bir ifadeyle elde edilen ganimetlerle alakalı bilgiler de verilmektedir.

Liman von Sanders hatıratında, bu savaşta Türk ve Alman kaybını toplamda 210.000 olarak zikretmektedir. Bunun 66.000'ni ölü ve 42.000'ni yaralı olarak kayıt etmektedir.¹¹⁷ Hans Kannengiesser'in rakamlarına göre, İtilâf devletlerinin asker sayısı 530.000'di. Türkiye'nin askeri 310.000 idi. İtilâf devletlerinden ölen, yaralanan ve kaybolanlar 180.282 iken, Türklerde 165.371 idi.¹¹⁸ Joseph Pomiankowski'nin zikrettiği rakamlara göre Gelibolu'da savaşan Türklerin sayısı 300.000 idi. Bunların 55.000'i ölü, 21.000'i hastalıktan ölen, 100.000 yaralı, 64.000 hastalıktan terhis, 10.000 kayıp olmak üzere toplam 250.000 zayiât vermektedir. İtilâf Devletleri ise 157.000 ve 550.000 arasında değişen askerle savaşa iştirak etmişlerdi. Bunların toplam zayiâtı 160.000; bunlardan hastalıktan terhis edilenlerin sayısı ise 128.000 idi.¹¹⁹

Bu genel bilgilerin dışında özellikle de İngiliz ve Fransız kayıpları hakkında gazetelerde çok daha ilginç rakamlar telaffuz edilmektedir. “*Lagerzeitung für Wagna*”nın bir haberine göre Fransızların kaybı takriben 100.000; İngilizlerin kaybı 205.000 idi. Bunların, 125.000'i yaralı, 80.000'i ölü, hasta ve kayıptı.¹²⁰ “*Der Troller*”in verdiği bilgi-

¹¹⁶ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 136.

¹¹⁷ Sanders, *a.g.e.*, s. 133.

¹¹⁸ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 264.

¹¹⁹ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 134-135.

¹²⁰ *Lagerzeitung für Wagna*, “Die Verluste des Vierverbandes in den Dardanellen”, sy. 77, 15 Ocak 1916, s. 5.

lere göre, İngilizlerin ve Fransızların kayıpları, 11 Aralık 1914 tarihinde İngiliz Avam Kamarası'na isnaden olduğu için daha somuttur. Buna göre: 1.609 ölü subay, 23.670 ölü asker; 2.969 yaralı subay, 72.222 yaralı asker; 337 esir subay, 12.114 asker. Toplam kayıp 4.915 subay ve 108.006 asker; 96.683 yaralı olmak üzere 209.604 idi. Fransızların kaybı ise 100.000 civarında tahmin edilmektedir. Bu haberin devamında, “İngiliz Ordusu’nda savaşan sömürge askerleri bu listede yer almıyor”, ifadesi yer almaktadır.¹²¹ Dolayısıyla bu rakamın çok daha yüksek olması ihtimali dikkate alınmalıdır.

Düşman kuvvetlerinin geri çekilmesiyle elde edilen ganimet hakkında da ilginç bilgiler verilmektedir. Buna göre; her yere dağılmış torpidolar, infilak etmemiş bombalar, cephanelikler; ambulanslar, 2.000 yatak, binlerce yatak çarşafı, semerler, subaylar için hazırlanmış mükemmel barakalar; dağlar gibi yığılmış konserve kasaları, kutuları, reçeller, bisküviler; büyük bir pirinç deposu. Bu ganimetleri tasvir eden en güzel ifade, “bütün bunların bulunduğu alan bir ticaret limanı görüntüsüne sahip”, olsa gerek.¹²² Ayrıca dağlar gibi yığılmış çuvallar içinde patates ve un; depolar dolusu bot, ayakkabı ve yeni üniformalar; önemli sayıda otomobil, motosiklet ve farklı askerî araçlar; 1000 at ve katır, bunlardan birkaç yüzü zehirlenmiştir ve sayısız el arabası.¹²³

Başarısız Çanakkale Savaşı'nın İngiltere ve Fransa'ya maliyeti ise takriben 5 Milyar Mark olarak değerlendirilmektedir. Savaş sırasında kaybedilen harp ve diğer ticaret gemilerinin miktarı ise dâhil değildir.¹²⁴ Dolayısıyla bütün bunlar dikkate alınırsa mâliyet çok daha fazla olacaktır.

6. Çanakkale Savaşı'nın ve Zaferinin Değerlendirilmesi

Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasının nasıl yorumlandığı bu başlık altında ele alınmaktadır. İlgili genel değerlendirmelerin yanı sıra özellikle de bu zaferin Türk ve Alman tarafı için ne anlama geldiği ile alakalı tespitler zikredilmektedir.

18 Mart başarısı hakkında “Norddeutsche Zeitung”da “Çanakkale'nin parlak savunması” başlığı altında bir yorum yayınlanmıştır. Yorumda şunlar denilmektedir: “kahraman müttefiklerimiz bu başarısını sadece dostça tebrik edebiliriz. Bu başarı aynı zamanda askerî olarak en yüksek takdiri hak ediyor.”¹²⁵ Aynı gazetede bir gün sonra birinci sayfada çıkan bir başka yorumda ise bu zafer hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yorumda, Çanakkale’de savaşlar hakkında teferruatlı bilgiler alındıkça, buradaki “Türk silahlarının İngiliz ve Fransız saldırganlar” karşısında elde ettikleri başarının “büyüklüğü”nün daha arttığı söylenmekte-

¹²¹ Der Troller, “Die englisch-französischen Verluste an den Dardanellen”, sy. 10, 14 Ocak 1916, s. 2.

¹²² Norddeutsche Allgemeine Zeitung, “Die Beute an den Dardanellen”, sy. 13, 13 Ocak 1916, s. 1.

¹²³ Lagerzeitung für Wagna, “Beute von Seddil-Bahir”, sy. 77, 15 Ocak 1916, s. 6.

¹²⁴ Salzburger Chronik, “Die Kosten der Dardanellen-Aktion”, sy. 8, 12 Ocak 1916, s. 2.

¹²⁵ Norddeutsche Allgemeine Zeitung, “Die glänzende Verteidigung der Dardanellen”, sy. 79, 20 Mart 1915,

dir. Devamında ise Osmanlıların bu “*muhteşem askerî başarısının Avrupa’nın savaş tarihinin parlak başarılarından*” biri olarak sayılabileceği iddia edilmektedir.¹²⁶

“*Berliner Tageblatt*” ise, 18 Mart’taki başarıyı birinci sayfada büyük puntolarla “*Fransız savaş gemisi Türkler tarafından batırıldı*” olarak haber yapmıştır. Alttaki yazıda ise, bugüne kadarki savaşta Fransız ve İngiliz donanmalarının büyük kayıplar vermediklerini ve savaş gemisi batırılmadığını, fakat 18 Mart’taki bu başarıyla “*Türk toplarının övünmeyi*” hak ettiğini yazmaktadır.¹²⁷ Aynı günlerde gazetede “*Türk tahkimâtlarının bânisi Bluhm Paşa*” başlığı ile çıkan bir haberde, Çanakkale Boğazı’nın tahkimâtı hakkında bugüne kadar Alman öğretmenlerin ve komutanların denizde ve karada yaptıkları çalışmaların yerini anlatmaktadır. Moltke ile başlayan tahkimât çalışmaları özellikle de Friedrich Bluhm’un 1851-1887 yılları arasında devam etmişti. Bluhm’un, başlattığı Çanakkale’nin tahkimât çalışmalarının parasızlıktan dolayı yarım kalmasına karşın, daha sonrasında bunların tamamlandığını, iddia etmektedir.¹²⁸

Yine bu gazetede çıkan bir yorumda bu kez Ağustos ayındaki kara savaşları değerlendirilmektedir. “*Müttefikimiz Türklerin kahramanlıkları*” başlıklı yazıda, Türk Ordusu’nun vatanını korumak için kahramanca savunma yaptığını ve bunun Almanya’da “*tam bir hayranlıkla*” karşılandığının tespiti yapılmakta ve devamında şunlar söylenmektedir:

“Düşmanlar, Çanakkale Boğazı’ndan geçebilmek için aylardan beri yüzbinlerce askeriyle uğraşiyor. Düşman orduları her türlü savaş aracıyla teçhiz edilmiş bir şekilde savaşıyor. Kuvvetli savaş gemileriyle ve toplarıyla saldırı üstüne saldırı yaptılar. Sonuç ise korkunç bir insan kaybından başka bir şey değil. Osmanlı Devleti’ni mahvetme amacıyla yapılan bu savaşta korkunç sayıda insan kurban edildi. Türk Ordusu’nun bu muhteşem kahramanlığına samimi bir memnuniyetle yaşıyoruz. Türk müttefikimizle gurur duyuyoruz.”¹²⁹

Mühlmann, Çanakkale Savaşı’nın kazanılmasını “*önemli stratejik başarı*” olarak görmektedir. Bu başarı, Türkler ve müttefikleri için “*büyük bir moral kaynağı*” olduğu; düşman kuvvetlerinin geri çekilmesiyle birlikte artık İstanbul için “*korkulacak*” bir şeyin kalmadığı yorumunu yapmaktadır. Karadeniz’den gelebilecek Rus saldırısının başarı şansının, aynı şekilde düşmanın Çanakkale’den çekilmesinden sonra ihtimal dışı olduğunu iddia etmektedir. Diğer bir sonuç ise, Türk Ordusu’nun artık diğer amaçlar için serbest kalmasıydı. Bu amaçları; Kafkasya’da, Mezopotamya’da, Mısır’da,

¹²⁶ *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, “Der Kampf um die Dardanellen”, sy. 80, 21 Mart 1915, s. 1.

¹²⁷ *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, “Französisches Panzerschiff von den Türken versenkt”, sy. 143, 19 Mart 1915, s. 1.

¹²⁸ *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, “Bluhm Pascha, der Schöpfer der türkischen Befestigungen”, sy. 43, 23 Mart 1915, s. 2.

¹²⁹ *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, “Die Helden unserer türkischen Bundesgenossen”, sy. 445, 1 Eylül 1915, s. 2.

Balkanlar'ın uzak yerlerinde ve Galiçya'da “*Türkiye’den beklentiler*” şeklinde izah etmektedir. Bu zaferlerle birlikte serbest kalan askerî birlikleri olmaksızın Türkiye, “*bu istekleri yerine getiremezdi.*” Çanakkale Zaferi'nin diğer sonuçlarını ise şöyle zikretmektedir: Rusya'nın “*tecrid*” edilmesi, zaferin İslâm Dünyası'nda “*uyandırdığı kudretli izlenimler*”i, Çanakkale'yle birlikte “*ağır bir sarsıntı geçiren*” Doğu'daki itibarını yeniden “*pekiştirmek*” isteyen İngiltere'nin Suriye'de ve Irak'ta başlattığı diğer askerî hareketler için daha kuvvetli askerî birliklerini savaşa sokmak zorunda kalmasıdır.¹³⁰

Von der Goltz, Çanakkale Savaşı'nda Nisan ayının ilk haftalarında savaşın devam ettiği sıralarda Viyana'da yaptığı bir açıklamada, Türkiye'nin eskisine göre çok daha “*iyi*” silahlandığı tespitini yapmaktadır. Türkiye'nin “*smurlu*” mâlî imkânlarıyla, silah teçhizatı olarak kıyaslanmayacak İngiltere gibi bir kuvvete karşı aynı derece adım atmayacağını söylemektedir. Fakat İngilizlerin ve Fransızların birlikte yaptıkları Çanakkale saldırıları, zayıf araçlara sahip olursa dahi “*enerji ve istekle*” zafere ulaşabileceğini ve “*Çanakkale'nin düşman tarafından alınamayacağını*” gösterdiğini belirtmektedir.¹³¹

Yine Mühlmann bir başka eserinde Çanakkale Zaferi'nin Almanlar için önemini uzun uzadıya anlatmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Türklerin Çanakkale'deki başarısı, İttifâk devletlerinin Balkanlar'daki durumunu daha da elverişli bir hâle getirmiştir. Bulgaristan'ın bunlarla ittifaka girmesi bu zaferle olmuştur. Ayrıca Yunanistan ve Romanya müttefik olarak kazanılmadı ama İtilâf devletlerine katılmalarını sürüncemede bırakılmıştır. Tam tersine Çanakkale ve devamında İstanbul düşseydi, Bulgaristan dâhil diğer Balkan devletlerinin Avusturya'ya karşı savaşa girmeleri noktasında bir şüphe yoktur, iddiasını dile getirmektedir. Bu “*Türk Zaferi*”nin aynı şekilde Ortadoğu'da da etkisini gösterdiği yorumunu yaparak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Türkiye şimdi, Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'nın isteği kapsamında da olan görevi için İngiltere'nin ve Rusya'nın Mısır, İran, Hindistan ve Kafkasya'daki hâkimiyetlerini yeniden tehdit etmeye gidebilirdi. Böylece Orta Avrupa'daki Alman cephelerinde düşman kuvvetlerini meşgul edebilirdi. Çanakkale Savaşı'nın Almanya'nın Batı Cephesi'ndeki yükünü hangi ölçüde hafiflettiği, İngilizlerin ve Fransızların Gelibolu'da savaşan askerlerinin sayısından anlaşılabilir. Takriben yarım milyon, 410. 000 İngiliz ve 79.000 Fransız askeri, donanmada görevli askerler buna dahil değil, savaşa iştirak etmişti. Bunların yarısı zâyî olmuştur.”

Son yorumu ise, Çanakkale'deki Türk Zaferi'nin Rusya'nın açık denizlerle ve de kendi müttefikleriyle olan bağlantısını nihaî olarak kesmesi şeklindedir. Buna göre henüz daha savaşın ikinci yılında Rusya büyük bir cephane ve silah ihtiyacı duymaya

¹³⁰ Mühlmann, *a.g.e.*, s. 166-167.

¹³¹ *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, “Freiherr v. D. Goltz über die Verteidigung der Türkei”, sy. 175, 7 Nisan 1915, s. 2.

başlamıştı. Bunu sadece İngilizler ve Fransızlar karşılayabilirlerdi. Fakat aradaki tek bağlantı Boğazlar olmasına karşın, burasını geçememişlerdi.¹³²

Hans Kannengiesser ise bu zaferin her iki taraf için manevî anlamını öne çıkaran bir yorum yapmaktadır. Ona göre;

“Türkler ve oradaki Almanlar için bu bir savunmaydı ve ebedî olarak da kalacak şerefli günlerdi. Özellikle düşünüldüğünde, bu zafer hangi materyallerle desteklenmişti? Cesur ve kahraman müdafaacılar, gözlerine dolan kumları çıkararak ve toza bulanmış elbiselerini de çırparak, top başına koşmuşlar ve az kalan materyallerini de kullanmışlar, tabyalarını kolayca tekrar hazır hale getirmişlerdi.”¹³³

Yine Kannengiesser, Çanakkale Savaşı'nı “*Türklerin gerçek zaferi*” olarak adlandırarak bu başarının elde edilmesinde dört faktörün etkili olduğunu şu şekilde izah etmektedir: “*Mareşal'in enerjik şahsiyeti, kahraman Türk askerleri, piyade cephesinin yeterince mevcut olması ve Gelibolu tepelerinde sıcak yaz aylarında, temiz ve güzel içecek ve akan suların bulunması.*” Devamında bu zaferin askerî ve siyasî sonuçlarını şöyle sıralamaktadır:

“Çanakkale Olayı'nın askerî ve politik sonuçları o zamanlar tüm dünyada hayretle karşılandı ve dolayısıyla fevkalade yayıldı. İlk önce açık ve nazik etkiyle itiraf edildi. Ancak bu değersiz kabul edilen Türkler karşısında bir kaybın görülmesi ve özellikle de Doğu'da, İtilaf Devletleri için bir “prestij” meselesiydi.” Ayrıca, “Rusya, için Bizans hayali de rüya oldu ve 1915 yılı da, şiddetle yere atılan bir kelebek oldu. Şimdi bu ağır moral sarsıntısının sonuna gelindi. İttifakları da kesin olarak bozulur ve kapanırdı. Muhtemelen Gelibolu olmadan küçük bir devrim de olmazdı.”¹³⁴

Bu zaferle alakalı olarak Kannengiesser'in yaptığı son yorumda, bu zaferin elde edilmesinde Türklerin sahip oldukları özellikleri şöyle anlatmaktadır:

“İtilaf Devletlerinin ezip çiğneyen materyalleri ve düşünen güçleri üzerine, zaferi elde eden Türkler tarafında, Sultan ve Halife'ye sarsılmaz güven, kesin istekler, sıırım gibi sert fedakârlık, gayret ve sebat, sadakat ve bağlılık vardı. Fiziki güçlere karşı, ruhen güçler galip geldi. Bu materyal üzerinde, akıl, zekâ ve beyin bulunmaktaydı. Gelibolu Savaşı, örnek bir model, ders ve ibrettir.”¹³⁵

Çanakkale Savaşı'nı Birinci Dünya Savaşı'nın “*en güzel ve en yüksek menkabelerinden*” biri olarak gören Pomiankowski, böylece “*Türk milletinin savaş gücü*”nün ve “*askeri dehası*”nın Gelibolu Yarımadası'nda “*gün*” gibi ortaya çıktığını düşünmektedir. Devamında kadîm Grek tarihindeki bazı gelişmelerle şöyle mukayese etmektedir: “*Çanakkale Boğazı'na “Türk Termopil'i” adını vermekle hiç de mübalağa edilmiş sayılmazdı. Savunması bir*

¹³² Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkrieg*, s. 61-63.

¹³³ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 74.

¹³⁴ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 273-274.

¹³⁵ Kannengiesser, *a.g.e.*, s. 275.

Homeros'u yaratacak ve milli bir Türk destanına malzeme temin edecek kadar değerliydi."¹³⁶ Avusturyalı Askerî Ateşesi'nin burada mukayesesini yaptığı Termopylae Savaşı, MÖ. 11 Ağustos 480 tarihinde Persler ile Grekler arasında cereyan etmişti. Az sayıdaki Grekler, Persleri mağlup ederek şehir devletlerini işgalden kurtarmışlardı.¹³⁷

İngilizlerin ve Fransızların Çanakkale'den çekilmesi üzerinde "*Neue Freie Zeitung*"ta çıkan bir yorumda, bu galibiyetin "*tarihî ve siyasî*" bir öneme sahip olduğu iddia edilmektedir. Öncelikle Boğazlar'a ve İstanbul'a sahip olmanın hem Doğu'ya hâkim olmanın ve hem de dünya hâkimiyetinin "*temel şartı*" olduğu tespiti yapılmaktadır. Roma İmparatorluğu'ndan başlayarak Doğu Roma İmparatorluğu dönemlerinde ve modern zamanlarda ise Rusya, Fransa ve İngiltere'nin bu bölgelere alâka gösterdikleri tespitinin ardından şu yorumda bulunmaktadır:

"İstanbul'un kaybedilmesi durumunda Türkiye için çok daha ağır maddî kayıplar olacaktı. Bütün İslâm Dünyası'nda büyük bir prestij kaybına maruz kalacaktı. Türkiye'nin, çok büyük bir askerî güce sahip olan Batı Avrupalı Büyük Devletleri mağlup ederek kazandığı bu sevindirici zafer çok farklı sonuçlara sahip olacaktır. Özellikle de İngiltere olmak üzere düşman Müttefik Devletlere ağır zararlar verecektir. Hindistan ve Mısır bölgelerinde prestij kaybına ve hassasiyetlere yol açacaktır."¹³⁸

Havacı Yüzbaşı Halbrock'un Çanakkale Savaşı'nı yorumlarken yaptığı ilk tespit bunun savaş tarihindeki yeri hakkındadır. İddiasına göre, "*savaş tarihinde ilk kez kara, deniz ve hava birlikleri çatışmalarda koordine*" bir şekilde bu savaşta kullanılmışlardı. Savaşın kazanılmasını izah ederken ise, İngiliz askerî komutanlığının "*hatalar*" yapmasının yanı sıra Türk askerinin "*kahramanca*" ve "*sağlam*" bir şekilde savaşlarını önemli neden olarak zikretmektedir. Ayrıca Türkiye tarafında savaşan Alman askerî personel ve askerî mühimmât ile özellikle de uçaklarının da bunda "*önemli bir katkı*" sağladıklarını söylemektedir.¹³⁹

Alman tarihçilerin Çanakkale Savaşı'nı nasıl değerlendirdiklerinin tespit edilmesinde ilk örnek olan Josef Matuz, "*Osmanlı Tarihi*" kitabında bu savaşı Osmanlı Ordusu'nun bir "*savunma başarısı*" olarak yorumlamaktadır. Devamında şu tespiti yapmaktadır: "*Liman von Sanders'in de katıldığı Osmanlı Ordusu'nun bu kısmî zaferi, Rusya için felâket sonuçlara neden olmuştu. Çünkü Rusya için Boğazlar'dan cephaneliğin geçmesi sürekli olarak kapalı kalmıştı.*"¹⁴⁰

¹³⁶ Pomiankowski, *a.g.e.*, s. 136.

¹³⁷ Julius Beloch, *Griechische Geschichte*, c. II, Cambridge 2012, 2. bs, 91-104.

¹³⁸ *Neue Freie Presse*, "Die historisch-politische Bedeutung der Räumung der Dardanellen", s. 18458, 11 Ocak 1916, s. 2.

¹³⁹ BA/MA, RM 8/145, 15-16.

¹⁴⁰ Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Primus Verlag, Darmstadt 1990, 2.

Frenc Majoros/Bernd Rill, popüler tarzda hazırladıkları genel Osmanlı Tarihi kitaplarında Çanakkale Savaşı'na ara başlık altında temas etmektedirler. İttifak Devletlerinin Boğazlar'dan geçme teşebbüslerinin başarısız olduğunu ve “*Alman General*” kumandasındaki *Beşinci Osmanlı Ordusu'nun “korkunç mevzi savaşını”* kazanmasının ardından geri çekildiklerini söylemektedirler. Yine bunlara göre; “*aslanlar gibi savaşan Türklerin kayıpları, İngilizlerden çok fazlaydı. Müttefik devletler Çanakkale Boğazı'nı geçmeleri durumunda savaşın kaderini belirleyebilirdi. Osmanlılar, bir kez daha uçurumun kenarından dönmüşlerdi.*”¹⁴¹

Klaus Kreiser, Osmanlı Tarihi hakkında kaleme aldığı kitabında Çanakkale Savaşı hakkında bir paragraflık bir bilgi ve yorum vermektedir. Kreiser'in iddiasına göre, İngiliz saldırısı, ilk önce Boğazlar'ın “*mayın*”la döşenmesi neticesinde; ardından Gelibolu'da Türklerin Anzaklara karşı yaptığı “*kanlı savunma savaşları*” neticesinde başarısız olmuştu. Bu şekilde Çanakkale Boğazı'nın “*kapatılması*”, Doğu'da büyük toprak kazanımına rağmen Rusya'nın “*mağlup olmasına yol açmıştı.*”¹⁴²

Çanakkale Savaşı kitabının müellifi Wolf, bu savaşı değerlendirirken, bu zaferin “*stratejik bakımdan ne Almanya ne de Türkiye için kalıcı bir önemi*”nin olduğuna inanmaktadır. Bu tespitini şöyle izah etmektedir: “*Bu cephenin açılmasıyla İtilaf kuvvetleri Batı Cephesi'nden çekilmiş ve bu harp alanında muharebeye girmiş oldular ve Rusya'nun ikmali de ancak mahdut şekilde mümkün oldu. [...] Fakat Gelibolu zaferinin stratejik avantajları Almanya açısından kısa zamanda tükendi.*”¹⁴³

Sonuç

Çanakkale Harbi, bu çalışma kapsamında müracaat edilen Alman kaynakları tarafından büyük bir Türk askerî zaferi olarak görülmektedir. Dönemin iki önemli devleti İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı Türk Ordusu'nun kazandığı bu başarı, dünya savaş tarihinin en önemli zaferlerinden biri şeklinde yorumlanmaktadır. Hatta bu savaşın büyüklüğünün anlatabilmesi için kadim Grek tarihinde Preslere karşı yapılan savunma savaşlarıyla dahi mukayese edilmektedir. Buradaki ilginç ayrımı, Çanakkale özelinde Anadolu'yu savunanın Türklerin Asyalı; Anadolu'nun giriş kapısı Boğazları ve İstanbul'u işgal etmek için saldıran İngilizlerin ve Fransızların ise Avrupalı olmasıdır. Dolayısıyla burada İngiliz-Fransız müttefiklerin Anadolu'ya saldırısının Perslerle bir tutulması dikkat çekicidir.

bs, s. 265.

¹⁴¹ Ferenc Majoros/Bernd Rill, *Osmanische Reich 1300-1922. Die Geschichte einer Grossmacht*, Verlag Styria, Wien/Köln 1994, s. 361.

¹⁴² Klaus Kreiser, *Der Osmanische Staat 1300-1299*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Münih 2008, 2. bs, s. 50.

¹⁴³ Wolf, *a.g.e.*, s. 455.

Bu zaferin elde edilmesinde Gelibolu'da Osmanlı Devleti saflarında savaşan Alman subaylarının, askerlerinin ve uzmanlarının rolü ilgili kaynaklarda fazlasıyla dile getirilmektedir. Başta Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders olmak üzere daha tümen ve alay komutanı Almanların isimleri sıkça zikredilerek bu savaşın kazanılmasındaki katkıları vurgulanmaktadır. Bölgedeki ordunun komutanı olması hasebiyle von Sanders'in ve savaşın hemen öncesinde Gelibolu'nun tahkim edilmesinde yaptığı başarılı çalışmalar nedeniyle Amiral von Usedom'un isimleri fazlaca zikredilmektedir.

Alman askerî ve silah yardımının Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasında önemli bir yere sahip olduğu, yine kaynaklarda işlenmektedir. Askerî ve lojistik yardım başlangıçta sıkıntılı olsa da, daha sonrasında Bulgaristan-Sırbistan yolunun açılmasıyla birlikte günde 60-80 vagon askerî malzeme Almanya'dan nakledilmeye başlandığı belirtilmektedir. Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasında Almanya'nın katkısı, sâdece bu cephede doğrudan savaşa iştirak eden ve sayıları 500-700 arasında değişen subay, asker ve askerî uzmanla sınırlı kalmamış, daha birçok alanda önemli yardımları olmuştur. Almanya; denizaltularıyla, savaş uçaklarıyla, istihbarâtçılarıyla ve sağlık ekipleriyle müttefiki Türk Ordusu'na destek vererek bu zaferin kazanılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Müttefik Avusturya'nın da bu zaferin kazanılmasında belli bir yardımının olduğu yine yukarıdaki sayfalarda zikredilmektedir.

Çanakkale Savaşı'yla alakalı Alman kaynaklarında geçen en önemli bilgilerden biri de, Türk kaynaklarında bilinmeyen Liman von Sanders ve diğer bazı yüksek Alman subaylar arasındaki rekabettir. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Osmanlı askerî tarihinde önemli bir yere sahip olan von der Goltz ile von Sanders arasındaki bu rekabet çok önemlidir. Beşinci Ordu komutanlığına tayininde başlangıçta von der Goltz ismi geçmiş olmasına karşın, sonrasında her nedense ibre von Sanders'ten yana dönmüştür. Yine savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde Liman von Sanders'in Beşinci Ordu Komutanlığı görevinden alınmak istenmesi de, aynı şekilde İstanbul'da bulunan Alman askerî erkânı arasındaki çekişmenin bir başka kamtu olsa gerek.

Yukarıdaki sayfalarda zikredilen von der Goltz'ün, von Sanders'in Çanakkale'deki başarısını küçük görmesi ve onu bazı kararlarından dolayı eleştirmesi, askerî endişelerden mi kaynaklanıyor, yoksa ordu komutanlığının ona verilmesinden dolayı yaşadığı kıskançlıktan mıdır, bilmiyoruz. Hans von Seeckt'in von Sanders'i eleştirisi von der Goltz'e göre çok daha ağır bir mahiyet arz etmektedir. Her ikisinin ortak eleştirisi ise, von Sanders'in yanlış kararları neticesinde ordunun fazla zayiât verdiği ve yıprandığı şeklindedir. Benzer eleştiriyi bazı Türk tarihçilerinin de yaptıkları malumdur.

Bu savaştaki Türk subayları ve askerleri hakkındaki görüşlere gelince, yapılan yorumlarda farklı görüşler göze çarpmaktadır. Subaylar arasında belli isimler dışında genel olarak olumsuz bazı görüşlere yer verilirken, askerler hakkında tam tersine hep olumlu tespitler yapılmaktadır. Gelibolu'daki günlük ve askerî olumsuz şartlar altında savaşmak zorunda kalan Türk askerinin dindarlığı, sabrı, cesareti ve fedâkârlığı her

fırsatta dile getirilmektedir. Hatta Gelibolu'daki kara savaşlarının kazanılmasında askerlerin bu özelliklerinin de fazlasıyla etkili olduğunu ikrar eden yorumlar yukarıda geçmektedir.

İlgili kaynaklarda, Mustafa Kemâl Bey'in bu savaştaki yeri ve rolü hakkında çok somut ve olumlu ifadelere yer verilmektedir. Özellikle de Nisan ve Ağustos aylarında İngilizler tarafından yapılan askerî çıkarmalara karşı kendi inisiyatifini kullanarak düşmanı püskürtmesi üzerinde fazlasıyla durulmaktadır. Buradaki önemli ayrıntı, Çanakkale Savaşı'yla alakalı Alman askerî evraklarında ve dönemin gazetelerinde Mustafa Kemâl isminin geçmemesidir. En azından bizim doğrudan ulaşabildiğimiz ve okuyabildiğimiz Alman askerî belgeleri ile gazeteleri için bunu söyleyebiliriz. Fakat özellikle de İstiklâl Harbi'nin ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden süreçte yazılan bazı hatıralarda, Mustafa Kemâl Bey telaffuz edilir olmuştur. Örneğin Mustafa Kemâl Bey ismini sıkça zikreden Liman von Sanders, Hans Kannengiesser ve Carl Mühlmann hatıralarını hep bu süreçte kaleme almışlardı. Bu arada Mustafa Kemâl Paşa'nın liderliğinde İstiklâl Harbi kazanılmış ve yine onun öncülüğünde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Bu gelişmeler ister istemez ilgili müellifleri de etkilemiş ve Mustafa Kemâl ismini merkeze yerleştirerek geriye dönük olarak telaffuz etmişlerdir.

Çanakkale zaferinin Osmanlı Devleti ve Almanya lehine neden olduğu askerî, siyasi ve psikolojik sonuçları üzerinde de durulmaktadır. Bu zaferin Türkiye'ye getirdiği en önemli siyasi-psikolojik kazanç, İstanbul ve Boğazlar'ın düşman işgaline uğraması tehlikesinin ortadan kalkması ve Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki itibarını artırması tespitidir. Bu iki tespitin, Türkiye açısından çok uzun vadeli olumlu gelişmelerle bir alâkasının olduğu iddia edilebilir. Örneğin İstanbul'un ve Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde kalması ve de bütün bu sürecin İstiklâl Harbi ile neticelenmesi Çanakkale Savaşı'nda elde edilen bu büyük zaferle de bağlantılıdır.

Bu zaferle ilgili olarak böylesine uzun vâdeli bir kazancın Alman tarafı için söz konusu olduğu söylenemez. Almanya'nın bu zafere bağlı olarak elde ettiği kazançlar, genel hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı süreciyle sınırlı kalmıştır. Düşman devletlerin itibarlarının zedelenmesi, sömürgelerindeki durumlarının kötüleşmesi ve moral bozukluklarıyla diğer cephelerde savaşmak zorunda kalmaları gibi psiko-askerî ve siyasi etkiler, bu devletler aleyhine savaşın sonucuna etki etmemiştir. Bu sonuçtan hareketle İngiltere'nin ve Fransa'nın bu mağlubiyetin olumsuz etkilerini aşarak bundan sonraki süreci kendi lehlerine çevirmesini bildikleri tespiti yapılabilir.

KAYNAKLAR**Arşiv**

- Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 5/2313, 157-158.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RMS 5/4050.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 5/2313, 212.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 2356, 211.
Bundesarchiv/Militärarchiv, N 78/3, 16-20.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 5/2309, 101.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 5/4050, 161-162.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/1, 1-71.
Bundesarchiv/Militärarchiv, N 247/50, 21
Bundesarchiv/Militärarchiv, N 78/3, 30.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/59, 22.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/62, 36-39.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/171, 127-128.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/59, 18.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 40/1, 14-16.
Bundesarchiv/Militärarchiv, W 10/51475.
Bundesarchiv/Militärarchiv, RM 8/1945, 4-14.

Hatıralar

- Hermann, Lorey, *Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Verlag von Mittler, Berlin 1928.
Hersing, Otto, *U21 rettet die Dardanellen*, 3. bs, Koehler Verlag, Leipzig 1932.
Horaczek, Adolf, *Als deutscher Soldat 1914/18 von der Westfront an die Osmanische Front*, Hamburg Verlag, Berlin 2014.
Kannengiesser, Hans, *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, çev. Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
Mühlmann, Carl, *Çanakkale Savaşı*, çev. Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çev. Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, 2. bs, İstanbul 2014.

Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Sene*, yay. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, 2. bs, İstanbul 2006.

Von Schmiterlów, Bernard, *Aus dem Leben des Generalfeldmarschals Freiherr v.d. Goltz-Pascha*, K. F. Köhler Verlag, Berlin 1926.

Wehrle Paşa, "Aus meinem türkischen Tagebuch", *Die schwere Artillerie*, sy. 3/3, (1926), ss. 33-36.

Araştırmalar

Alkan, Necmettin, *Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890 -1909*, Lit Verlag, Münster 2003.

Beloch, Julius, *Griechische Geschichte*, 2. bs, c. II, Cambridge 2012.

Kreiser, Klaus, *Der Osmanische Staat 1300-1299*, 2. bs, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, Münih 2008.

Majoros, Ferenc - Rill, Bernd, *Osmanische Reich 1300-1922. Die Geschichte einer Grossmacht*, Verlag Styria, Wien/Köln 1994.

Matuz, Josef, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, 2. bs, Primus Verlag, Darmstadt 1990.

Mühlmann, Carl, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkrieg*, Verlag Koehler, Leipzig 1940.

Önsoy, Rifat, *Türkiye'deki Almanya 1914-1918. Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch*, Atlas Yayınları, Ankara 2004.

Wallach, L. Jehuda, *Anatomie einer Militärhilfe. Die pruessisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Droste Verlag, Düllsedorf 1976.

Wolf, Klaus, *Gelibolu 1915. Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askerî İttifakı*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İşbankası Yayınları, İstanbul 2014.

Makaleler

Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 43, (2007), ss. 135-165.

_____, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 20-21 Kasım 2014, İstanbul 2015, ss. 157-178.

Ayan, Ergin, “Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale’de Mustafa Kemal”, *Sosyalarştırmalar Dergisi*, sy. 3/11, (2010), ss. 92-102.

Çalık, Ramazan, “Çanakkale Muharebeleri Üzerine Alman Bakışı”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, (2000), ss. 355-383.

Çolak, Mustafa, “Çanakkale Savaşı’nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’na Yardım Çabaları”, *Türkler* (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. ss. 377-384.

_____, “Çanakkale Savaşları ve Almanya”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 Ağustos 2010, sy 16, (2010), ss. 35-49.

Gencer, Mustafa, “Çanakkale Savaşları’nda Türk-Alman İlişkileri”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Mustafa Demir (Yay.), İstanbul 2015, ss. 287-299.

_____, “Çanakkale Savaşlarında Alman Yardımı (1914-1916)”, *I. Uluslararası Tarih ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, Ramazan Çalık(Yay.), Konya 2009, ss. 237-246.

Görgülü, İsmet, “Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. X/sy. 28, (1994), ss. 105-134.

_____, “Çanakkale’de Almanların Niyeti”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sy. 1, (2003), ss. 161-182.

Kılıç, Sezen, “Liman von Sanders’in Çanakkale Savaşları ile İlgili Bazı İddiaları”, *Gazi Akademik Bakış*, c. VII/sy. 14, (2014), ss. 2-19.

Gazeteler

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung

Der Troller.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung

Lagerzeitung für Wagna.

Salzburger Chronik.